



Unga och facket – klyftor i attityder och kunskaper bland gymnasieelever

Ylva Bergström
och Emil Bertilsson

*OBS! Denna version är publicerad 2020-11-17,
tidigare version innehöll korrekturfel.*

Unga och facket – klyftor i attityder och kunskaper bland
gymnasieelever

© Arena Idé, Stockholm, november 2020

Författare: Ylva Bergström och Emil Bertilsson, Uppsala universitet

Redaktör: German Bender, Arena Idé

ISBN: 978-91-985542-9-8

Foto omslag: Jeswin Thomas på Unsplash

<https://unsplash.com/photos/mVLI0mH5w3U>

Rapporten kan laddas ner från www.arenaide.se/rapporter



**Ylva Bergström
(författare)**

är docent i
utbildnings-
sociologi vid
Uppsala
universitet.



**Emil Bertilsson
(författare)**

är lektor i
utbildnings-
sociologi vid
Uppsala
universitet.



**German Bender
(redaktör)**

är programchef
på Arena Idé,
med ansvar för
arbetsmarknads-
och utbildnings-
politik.

SAMMANFATTNING	5
FACKET OCH FRAMTIDEN	6
ARBETSLIV OCH SAMHÄLLSUTVECKLING.....	6
SKOLAN OCH KUNSKAPER OM ARBETSLIVET	7
STORA KLYFTOR MELLAN GRUPPER AV ELEVER	8
INLEDNING	10
UNGAS SVARSMÖNSTER OCH UTBILDNINGSDIRIGTERING.....	10
MEDLEMSTAPP OCH FACKLIG FRAMTID – BRISTEN PÅ UNGA MEDLEMMAR.....	12
MATERIAL OCH FORSKNINGSDESIGN	15
GYMNASIESKOLAN OCH ARBETSMARKNADEN	16
EN SOCIALT DIFFERENTIERAD GYMNASIESKOLA.....	18
ÖVERGÅNGEN TILL HÖGRE UTBILDNING OCH ARBETSMARKNAD.....	21
ARBETSMARKNADENS FÖRÄNDRADE STRUKTUR.....	22
GYMNASISTERS ATTITYDER TILL FACK OCH ARBETSMARKNAD 25	
ATTITYDER TILL FACKFÖRENINGAR HOS ÖVRIGA SYSSELSATTA.....	31
GYMNASISTER OM SKOLAN, ARBETSLIVET OCH FACKLIGA BEGREPP.....	35
SKOLANS AKADEMISERING OCH YRKESFÖRANKRING ÖVER TID	37
FACKLIGA ATTITYDER OCH KUNSKAPER.....	40
LÅG RESPEKTIVE HÖG FACKLIG TILLTRO – DEN VÅGRÄTA AXELN.....	41
SKOLAN OM FACK OCH ARBETSMARKNAD – DEN LODRÄTA AXELN	42
ATTITYDER TILL FACKET – PROGRAM, PLATS OCH KÖN	43
KLUSTER AV FACKLIGA ATTITYDER OCH KUNSKAPER.....	48
UNGA OCH FACKET – EN DELAD VÄRLD	52
BILAGA	57
METODBESKRIVNING OCH KOMPLETTERANDE INFORMATION.....	57
TABELLER: FÖRDELNINGEN AV VARIABLER I FYRA KLUSTER.....	61
LITTERATURLISTA.....	65

SAMMANFATTNING

Ungas syn på facket och arbetslivet har en avgörande betydelse för den svenska arbetsmarknaden i allmänhet och fackliga organisationer i synnerhet. På senare år har organisationsgraden sjunkit i Sverige och unga hör till de grupper där den sjunkit mest. Om löntagarnas inflytande i arbetslivet ska kunna stärkas, är det av yttersta vikt att den utvecklingen bryts och att fler unga väljer att gå med i facket.

I denna rapport redovisas resultaten av en undersökning om gymnasieelevers attityder till fack och arbetsliv. Resultatet (som sammanfattas nedan) ställs också i relation till två tidigare omgångar av samma undersökning (2014 och 2010) och till en undersökning bland yrkesverksamma som genomfördes av YouGov år 2019.

Datamaterialet utgörs främst av 1 002 telefonintervjuer med gymnasieelever, som genomfördes under perioden 6 februari – 9 april 2019 av Exquiro market research på uppdrag av Arenagruppen. Intervjuerna fokuserade på gymnasisters kännedom om fackliga begrepp och arbetsmarknadens parter och kunskaper om arbetsliv, på gymnasisters attityder till framtida facklig organisering, attityder till fackförbundens betydelse för löntagare, arbetsmarknad och samhällsutveckling, hur eleverna såg på arbetsvillkor i andra länder, samt hur eleverna upplevt att skolan bidragit till kunskaper om fack och arbetsliv.

Över lag visar enkäten att gymnasieelever är mer positiva till fackligt medlemskap och till fackets betydelse på framtidens arbetsmarknad än de låga medlemstalen bland unga tycks antyda.

Samtidigt blottlägger resultaten skillnader mellan grupper av gymnasieungdomar. Sättet att värdera facklig organisering, de fackliga organisationernas roll i det svenska samhällsbygget och deras funktion för löntagare och arbetsmarknaden i stort varierar mellan gymnasister på högskoleförberedande program och yrkesprogram, mellan gymnasister i storstäder med förortskommuner och landsbygdskommuner, samt mellan kvinnliga och manliga gymnasister i yrkesprogram.

För dem där en osäker tillvaro på arbetsmarknaden är mest trolig, såsom bland flickor på yrkesprogrammen, förefaller de fackliga frågorna ha låg prioritet, och en hög andel av dessa elever saknar facklig tilltro. Flickor på yrkesprogram dominerar bland

För dem där en osäker tillvaro på arbetsmarknaden är mest trolig förefaller de fackliga frågorna ha låg prioritet.

dem som angett att de inte vet vad fackförbund och arbetsgivarorganisationer gör eller vad ett kollektivavtal är. De är överrepresenterade bland dem som ställer sig tveksamma till facklig verksamhet.

Facket och framtiden

- Den stora majoriteten, 75 procent, av eleverna tror att de kommer att jobba som anställda större delen av arbetslivet, 14 procent tror att de kommer att jobba som egna företagare och 11 procent har ingen uppfattning.
- Mer än hälften, 55 procent, av eleverna tror att de kommer att gå med i facket när de börjar jobba, 38 procent är osäkra och svarar "vet ej". Endast en liten andel, 7 procent, tror inte att de kommer att gå med i facket.
- 48 procent av eleverna anger att de hellre skulle vilja jobba på en arbetsplats där de flesta är med i facket, 1 procent av eleverna skulle hellre jobba på en arbetsplats där nästan ingen är med i facket och 50 procent uppger att det inte spelar någon roll eller att de är osäkra. En större andel elever på högskoleförberedande program (51 procent) än yrkesprogram (41 procent) skulle hellre vilja jobba på en arbetsplats där de flesta är med i facket.
- 69 procent av eleverna tror att facket behövs på framtidens arbetsmarknad, medan 25 procent är osäkra och 5 procent inte tror det.

Arbetsliv och samhällsutveckling

- 37 procent av gymnasisterna tror att chefen bestämmer/påverkar mest när lönen för en anställd person sätts, 20 procent att kollektivavtalet bestämmer/påverkar mest, 20 procent att facket bestämmer/påverkar mest och 10 procent att den anställde bestämmer/påverkar mest.
- När gymnasisterna ombads föreställa sig att de ägde ett företag och i den rollen ta ställning till hur de skulle vilja att man beslutade om rättigheter som lön, semester m.m., angav 61 procent att de skulle vilja att arbetstagares rättigheter bestämdes genom förhandlingar med de anställdas fackförbund, 17 procent skulle vilja bestämma allt själva och 17 procent skulle vilja att allt bestämdes genom staten i form av lagar. En relativt stor andel elever på yrkesprogram (25 procent) uppger att de själva som chefer

skulle vilja bestämma om rättigheter som lön, semester m.m. om de ägde ett företag.

- På frågan om hur gymnasisterna skulle göra om de vore anställda på ett företag och skulle vilja förbättra arbetsmiljön anger 53 procent av eleverna att de först och främst skulle prata med chefen, 34 procent prata med arbetskamrater och 11 procent prata med en facklig representant.
- 31 procent av eleverna angav att de tror att det svenska välfärdssystemet i första hand är ett resultat av humanistiska värderingar, 21 procent tror att det beror på fackliga ansträngningar, medan 47 procent inte har någon uppfattning.
- Elever på högskoleförberedande program tror i relativt stor utsträckning att det svenska välfärdssystemet i första hand är ett resultat av humanistiska värderingar (34 procent). Över hälften (56 procent) av eleverna på yrkesprogram anger att de inte vet.
- Jämfört med 2010 och, inte minst, 2014 har det blivit mindre vanligt bland eleverna att tro att det svenska välfärdssystemet i första hand är ett resultat av fackliga ansträngningar.

Skolan och kunskaper om arbetslivet

- 59 procent av gymnasieeleverna har framför allt fått kunskaper om arbetslivet genom lärare, 26 procent av gymnasieeleverna anser att de fått bäst kunskap om arbetslivet genom praktik.
- Variationerna mellan yrkesprogram och högskoleförberedande program är stor: 62 procent av eleverna på högskoleförberedande program anser att de fått bäst kunskap om arbetslivet genom lärare och 16 procent att de fått det genom praktik. Motsvarande resultat för elever på yrkesprogram är 50 procent respektive 51 procent.
- När resultaten från 2010, 2014 och 2019 jämförs med varandra, förefaller skolans roll att förbereda för ett kommande arbetsliv ha minskat. 2019 års elevsvar jämfört med föregående mätningar pekar på att andelen elever som framför allt fått kunskaper om arbetslivet genom praktik har minskat markant, medan det omvända förhållandet gäller andelen elever som framför allt fått kunskaper om

arbetslivet genom lärare. Vi tolkar det som ett utfall av gymnasieskolans akademisering.

Stora klyftor mellan grupper av elever

I analysen av enkätresultaten lägger rapporten särskilt fokus på att kartlägga skiljelinjer i gymnasisternas svarsmönster och därmed attityder till fack och arbetsmarknad.

En flerdimensionell analys visar att variationen i svarsmönster mellan yrkesprogram och högskoleförberedande program i vissa avseenden är stor.

När man lägger till gymnasieort (storstäder med förortskommun, större städer och övriga kommuner och landsbygd) framträder skillnader som pekar på att det företrädesvis är elever på de högskoleförberedande programmen i storstäder med förortskommuner som samlas kring en hög facklig tilltro. För dem har skolans roll att förbereda för ett kommande arbetsliv mycket liten betydelse.

På yrkesprogram blottläggs skillnader i attityder till fack och facklig verksamhet när man tillför kön som analytiskt verktyg. Flickor på yrkesprogram är överrepresenterade bland dem som hyser svag tilltro till fackförbund och facklig verksamhet, och för dem har skolan inte gett kännedom om fack, arbetsliv eller arbetsmarknad. Pojkar på yrkesprogram äger högre facklig tillit och skolan har spelat större roll för deras kännedom om fack, arbetsliv och arbetsmarknad.

Den flerdimensionella kartläggningen blottlägger fyra kluster av attityder som hålls samman av likhet i svarsmönster samtidigt som de hålls isär av att de skiljer sig från de övriga klustren av svarsmönster. Två kluster karaktäriseras av positiva attityder till fackförbund och särskiljs genom den betydelse eleverna tillmäter skolans roll att förbereda för arbetslivet, två kluster karaktäriseras av att elever har ambivalenta och mer negativa attityder till fackförbund och ringa kunskaper om facklig verksamhet och arbetsmarknaden samt att skolan inte anses förbereda för arbetslivet.

Skiljelinjerna går mellan högskoleförberedande och yrkesprogram samt mellan kvinnliga och manliga elever på yrkesprogrammen.

Gymnasisternas attityder till facket i vår undersökning följer mönstret i en bredare population redan yrkesverksamma. Det visar sig nämligen att eleverna på högskoleförberedande program, i likhet med gruppen högutbildade löntagare och tjänstemannagruppen, förefaller vara mer benägna att se ett

positivt värde i facklig verksamhet än eleverna på yrkesprogrammen. Dessa sistnämnda har, i likhet med arbetare och lågutbildade, ett något svalare förhållande till fack och facklig verksamhet.

INLEDNING

När man studerar den fackliga medlemsutvecklingen över tid kan man konstatera att det från 1910-talet ända fram till mitten av 1980-talet sker en stadig tillväxt av den fackliga organisationsgraden på den svenska arbetsmarknaden. Grovt sett kan man säga att vi, sedan efterkrigstiden, vant oss vid att lejonparten av alla löntagare är medlemmar i ett fackförbund och att det på alla större företag finns en fackklubb som representerar de anställda.¹

I de flesta västeuropeiska länderna har fackförbunden spelat en central politisk roll för det sätt som arbetsmarknader utformats, för den makroekonomiska utvecklingen och för formeringen av välfärdssystemen.² Betraktar vi den svenska fackföreningsrörelsen i ett internationellt ljus framträder de svenska medlemssiffrorna som skyhöga och det faktum att dessa medlemssiffror ökade långt in på 1980-talet, i en tid då den fackliga organisationsgraden sjönk i andra länder, ställer den svenska fackföreningsrörelsen i en särställning.³

Dagens gymnasister, födda efter millennieskiftet, har emellertid vuxit upp i ett samhälle där den fackliga organisationsgraden har sjunkit stadigt och med en arbetsmarknad mer präglad av en individorienterad representation snarare än en kollektivistisk partsrepresentation.

Ungas svarsmönster och utbildningsinriktning

Den här rapporten fokuserar på unga gymnasisters förhållningssätt till facklig organisering och facklig verksamhet och hur de uppfattar fackens roll på arbetsmarknaden och samhället i vid mening. Som underlag för rapporten har ett riksrepresentativt enkätmaterial använts där gymnasieungdomar svarat på frågor om arbetsmarknaden, fackens roll och i vilken mån skolan förberett dem för ett inträde på arbetsmarknaden.

Sammantaget blottlägger resultaten skillnader mellan grupper av gymnasieungdomar. Sättet att värdera facklig organisering, de fackliga organisationernas roll i det svenska samhällsbygget och deras funktion för löntagare och arbetsmarknaden i stort varierar mellan gymnasister på högskoleförberedande program och yrkesprogram, mellan gymnasister i storstäder med

¹ Calmfors et al. 2001, s. 12–13, Kjellberg 2017, s. 25f.

² Calmfors et al. 2001, Bergström 2007, Kjellberg 2017, s. 38ff

³ Jfr Calmfors et al. 2001, s. 12–14 Kjellberg 2017, s. 27.

förortskommuner och landsbygdskommuner, samt mellan kvinnliga och manliga gymnasister i yrkesprogram.

För dem där en osäker tillvaro på arbetsmarknaden är mest trolig, till exempel flickor på yrkesprogrammen, förefaller de fackliga frågorna ha låg prioritet, och en hög andel av dessa elever saknar facklig tilltro. Flickor på yrkesprogram dominerar bland dem som angett att de inte vet vad fackförbund och arbetsgivarorganisationer gör eller vad ett kollektivavtal är. De är överrepresenterade bland dem som ställer sig tveksamma till facklig verksamhet och karaktäriseras av svagare facklig tilltro.

Några av de kvinnligt dominerade gymnasieprogrammen vetter mot branscher som kan pekas ut som särskilt utsatta av visstids- och behovsanställningar, branscher där anställningsvillkoren är osäkra, det är exempelvis program som hotell- och restaurangprogrammet och hantverksprogrammet. En examen från vård- och omsorgsprogrammet och barn- och fritidsprogrammet vetter också mot en arbetsmarknad med stor andel timanställda och allmän visstidsanställning, men också en marknad för yrken som kräver fortsatt högre utbildning. Att det ser ut så har delvis att göra med det sätt gymnasieskolan är strukturerad.

Dagens gymnasieskola är grovt sett uppdelad i två utbildningsinriktningar. Den ena omfattar de gymnasieprogram som förbereder elever för att ta klivet ut i arbetslivet mer eller mindre direkt efter avslutad examen, de så kallade *yrkesprogrammen*. Den andra inriktningen omfattar gymnasieprogram som syftar till att förbereda elever för vidare studier på universitet och högskola, de *högskoleförberedande* programmen.

Yrkesprogram och högskoleförberedande program är två olika utbildningsvägar, de attraherar olika sociala grupper och sammantaget spelar de roll för gymnasisters attityder till arbetsmarknad, facklig organisering och facklig verksamhet. På samma sätt har geografisk plats en mer eller mindre konkret betydelse för attityder till fack och arbetsmarknad. Gymnasieelever i storstäder och deras förorter har andra förutsättningar för såväl val av studievägar som vägval på arbetsmarknaden jämfört med elever i landsbygdskommuner.

Utöver denna uppdelning av program och geografisk plats är gymnasieskolan socialt differentierad och därtill uppdelad i manligt och kvinnligt dominerade utbildningsprogram. Det är bland annat utifrån sådana skillnader som gymnasisters attityder till fack och arbetsmarknad tolkas i denna rapport.

Vi återkommer till en närmare beskrivning av gymnasieskolan och dess relation till arbetsmarknaden. Först vill vi dock peka på att ungas attityder till fackligt medlemskap och facklig verksamhet hänger ihop med en övergripande facklig medlemsutveckling och utvecklingen av arbetsmarknaden. Gymnasisternas attityder till fack och facklig verksamhet återspeglar nämligen strukturen i den fackliga organisationsgraden bland löntagare på arbetsmarknaden: tjänstemannagrupperna har en högre facklig anslutning än arbetare. Rent demografiskt pekar analysen av unga gymnasisters attityder till fack och facklig verksamhet på att detta förhållande förstärks.

Medlemstapp och facklig framtid – bristen på unga medlemmar

Den fackliga organisationsgraden på den svenska arbetsmarknaden förändrades dramatiskt under 2000-talets inledande årtionde och har antagit en utveckling liknande den som vi sett i övriga Europa. Det övergripande mönstret på svensk och europeisk arbetsmarknad är en kraftig tillbakagång av såväl antalet som andelen fackliga medlemmar.⁴ Anders Kjellberg noterar dessutom att den fackliga medlemsutvecklingen inte gick upp under lågkonjunkturen 2009 och 2010, jämfört med vad som varit brukligt vid lågkonjunkturer på svensk arbetsmarknad under 1900-talet.⁵

Den generella bilden av tillbakagången av den fackliga organisationsgraden rymmer emellertid variationer. Medlemstappet varierar mellan olika sektorer, branscher och förbund.⁶ Utvecklingen av den fackliga organisationsgraden har bland annat lett fram till ett omvänt förhållande mellan tjänstemän och arbetare, jämfört med vad som varit mönstret bland svenska löntagare under 1900-talet. Sedan 2008 uppvisar tjänstemannagrupperna, som organiseras av TCO- och Sacoförbund, en högre organisationsgrad än gruppen arbetare, som organiseras av LO-förbund.⁷ Det är dock företrädesvis organisationsgraden bland gruppen arbetare som rutschat utför. 2019 var 60 procent av gruppen arbetare fackligt

*Sedan 2006
uppvisar
tjänstemanna-
grupperna en
högre
organisations-
grad än
gruppen
arbetare.*

⁴ Se Calmfors et al., 2001, Danielsson Öberg & Öberg 2020, s. 8–12, 28–32, 50–54, Vandaele 2019, s. 9ff.

⁵ Se Kjellberg 2020, s. 12 och 43–44.

⁶ Se Kjellberg 2017, s. 65ff; 2020, s. 20–21.

⁷ Se Kjellberg 2020, s. 14.

organiserade, medan 72 procent av tjänstemännen var organiserade i något av TCO-, Sacoförbunden eller Ledarna.

Skillnaden mellan utrikes födda och inrikes födda har vuxit med en lägre andel fackligt organiserade bland utrikes födda löntagare. Organisationsgraden bland arbetsmarknadens allra yngsta är lägst och de yngre löntagarnas frånvaro i fackföreningarnas medlemslistor väcker stor oro inför fackföreningsrörelsens framtid.⁸

I de flesta europeiska länder har fackförbunden brottats med en låg ungdomsanslutning och att fackföreningarnas och förbundens medlemsled gränat över tid.⁹ Även om man beaktar variationer i födelsekohorternas storlek och att allt större skaror slår in på allt längre utbildningsbanor och gör en allt senare entré på arbetsmarknaden, är det ett faktum att fackföreningarna i de flesta av Europas länder haft svårt att attrahera de ungdomar som gör entré på arbetsmarknaden.¹⁰

Skillnaden mellan unga löntagares organisationsgrad och äldre löntagares är störst i de nordiska länderna, men här är samtidigt organisationsgraden i ett internationellt perspektiv hög eller till och med högst.¹¹ Även om den typiska fackmedlemmen är medelålders, är det som ung och nytilträd på arbetsmarknaden som löntagare grundlägger de första erfarenheterna av fackklubbarnas och förbundens medlemsverksamhet.

Sannolikheten att ansluta sig fackligt förefaller vara högre ju yngre löntagarna är.¹² Fackföreningsrörelsens så kallade "window of opportunity" och möjligheter att rekrytera medlemmar blir smalare ju äldre löntagaren är och ju längre tid löntagaren varit på arbetsmarknaden. Inte minst i ljuset av detta är det viktigt att kartlägga ungdomars attityder till fackförbund och facklig verksamhet.

⁸ Kjellberg 2017, s. 263ff, Kjellberg 2020, s. 47-51, Pedersini 2010, Leschke & Vandaele 2015, s. 3-5, Vandaele 2018, s. 660, 665, 678-679.

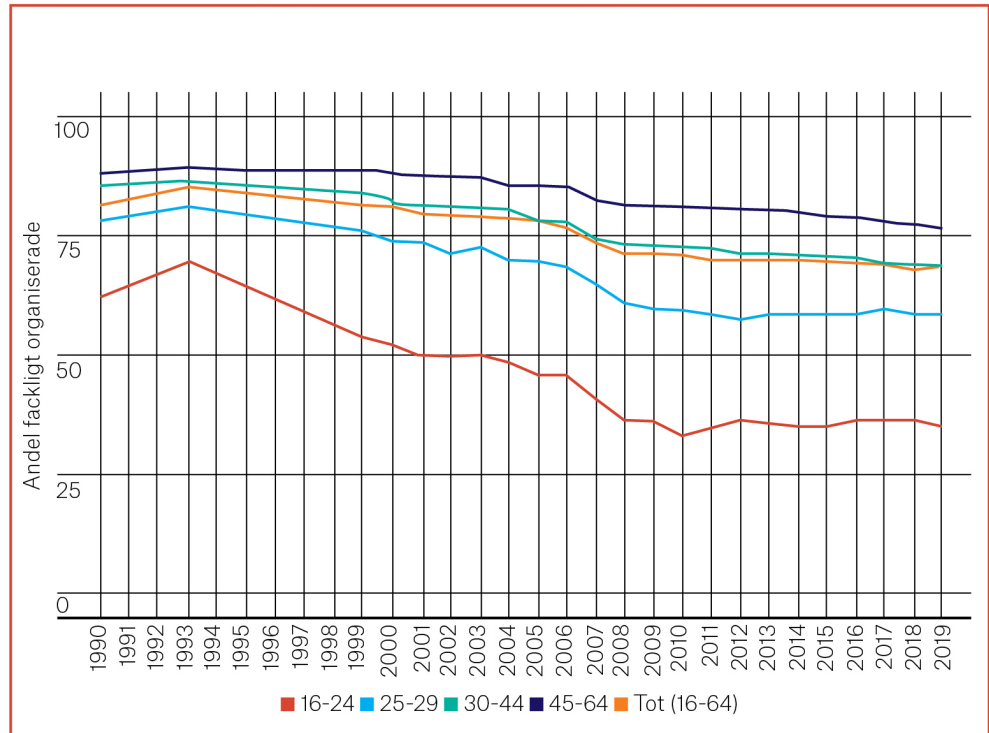
⁹ Vandaele 2018, s. 663.

¹⁰ Vandaele 2018, s. 664.

¹¹ Vandaele 2018, s. 664.

¹² Se Toubøl & Jensen 2014, s. 150, Visser 2002, s. 416.

Diagram 1. Andel fackligt organiserade fördelat i åldersgrupper (procent)



Data baserat på Kjellbergs bearbetning av SCB:s Arbetskraftsundersökningen, se Kjellberg 2020, s. 150, tabell 21.

De generationella skillnaderna döljer skillnader inom gruppen unga och analysen av gymnasisters attityder till fack och facklig verksamhet pekar ut alarmerande skillnader mellan de som rustar sig för att ta upp kampen om arbetsmarknadens höglönejobb och de som riskerar att tampas om låglönejobben.

I ljuset av att löntagares fackliga organisationsgrad förändrats så markant sedan 1900-talets avslutande årtionde och med tanke på att fackföreningar är medlemsorganisationer och medlemstal och medlemsandelar är en maktfaktor, är det en central fråga hur ungdomar ser på fackföreningsrörelsen, den fackliga verksamheten och dess betydelse för individ och samhälle.

De frågor som står i fokus för den här rapporten är därför:

1. Hur benägna är gymnasister att organisera sig fackligt samt vilka är deras attityder till fack och facklig verksamhet?
2. Vilka skillnader framträder mellan olika grupper av gymnasieelever och hur kan dessa förstås?

MATERIAL OCH FORSKNINGSDESIGN

Det huvudsakliga material som använts i föreliggande rapport är gymnasieelevers svar på enkätfrågor rörande kunskaper och attityder till fackförbund och arbetsmarknad. Enkätmaterialet har samlats in av företaget Exquiro på uppdrag av Arena Idé.

Undersökningen har genomförts i tre omgångar, 2010, 2014 och 2019. Enkätfrågorna är identiska förutom att 2019 års undersökning har byggts ut med ett antal frågor som rör elevernas inställning till fackförbunden. Av denna anledning, och för att få en mer samtida bild av gymnasieungdomars attityder till fack och arbetsmarknad, analyseras i huvudsak 2019 års enkät.

Dock ingår en analys av de enkätfrågor där vi ser att svarsmönster har förändrats över tid mellan de olika enkätomgångarna. 2019 års enkät består av sammanlagt 1002 enkätsvar och 25 enkätfrågor. Urvalet gjordes utifrån ett riksrepresentativt register på 3 000 individer födda mellan 2000 och 2002. En jämförelse mellan de olika enkätomgångarna finns i tabell 1 nedan.

Tabell 1: Översikt antal svarande per enkätomgång, samt fördelning på olika grupper.

År	Antal	Flickor (%)	Pojkar (%)	Högskoleförb. (%)	Yrkesförb. (%)	IV (%)	Storstad Förort (%)	Större städer (%)	Övriga kommuner (%)
2010	700	49.9	50.2	62.7	33.6	3.7	30.7	27.3	42.0
2014	702	47.9	52.1	66.4	31.6	2.0	24.9	23.4	51.7
2019	1002	50.0	50.0	72.3	26.7	1.0	29.6	24.3	46.1

Enkätens frågor berör dels elevernas kännedom om fackliga begrepp och facklig verksamhet, dels hur väl skolan förberett dem för arbetsmarknad och dels elevernas inställning till fackförbund.

Som bakgrundsvariabler ger enkätmaterialet information om elevernas kön, en grov indelning av de gymnasieprogram som eleven går på (högskoleförberedande eller yrkesprogram), gymnasieskolans huvudman (kommunal eller fristående), samt i vilken region gymnasisterna går i skolan.

Den geografiska indelningen består av tre kategorier baserat på SKL:s kommungruppsindelning (A. Storstäder och storstadsnära kommuner, B. Större städer och kommuner nära större stad och C. Mindre städer/tätorter och landsbygdskommuner). Mer detaljerade uppgifter om elevernas egenskaper och tillgångar har inte inhämtats.

För att delvis väga upp avsaknaden av bakgrundsdata i ovan nämnda enkäter och för att kunna kontextualisera resultaten har vi även använt offentligt publicerad statistik från SCB (bl.a. gällande övergång till arbetsmarknad för olika gymnasieprogram), samt aggregerade uppgifter från ytterligare ett enkätmaterial insamlat av opinions- och marknadsundersökningsföretaget YouGov. Dessa data bygger på telefonintervjuer med sammanlagt 1014 individer i åldrarna 18 år och uppåt.¹³ I YouGows material har vi framför allt analyserat facklig anslutning och förhållningssätt till fackförbund i den arbetsföra befolkningen utifrån de svarandes utbildningsnivå och yrkesställning.

Utöver beskrivande statistiska metoder bygger analyserna i rapporten på geometrisk dataanalys (GDA),¹⁴ närmare bestämt specifik multipel korrespondensanalys (sMCA) och hierarkisk klusteranalys. Syftet är att studera relationen mellan attityder till fackförbund och arbetsmarknad och individers egenskaper i ett mångdimensionellt rum. Metoden lämpar sig väl för analyser av enkätmaterial där man vill extrahera de huvudsakliga motsättningarna mellan individer och grupper av individer för att blottlägga vad som strukturerar de övergripande skillnaderna i materialet. Metoden tillåter också att ett stort antal variabler analyseras samtidigt.

GYMNASIESKOLAN OCH ARBETSMARKNADEN

En majoritet av gymnasieungdomarna i den här studien ser framför sig att det är som anställda, som löntagare, de kommer att verka på arbetsmarknaden när de blickar mot framtiden. Det är bara en liten andel som ser sig själva som egna företagare eller arbetsgivare.

Lite drygt hälften av gymnasisterna anger att de kommer att gå med i facket när de går ut i arbetslivet efter avslutade gymnasie- eller högskolestudier men nästan 40 procent anger att de är osäkra och inte vet om de kommer att organisera sig fackligt eller inte (se vidare diagram 2 nedan). 50 procent av gymnasisterna anger att

¹³ Undersökningen är genomförd av opinions- och marknadsundersökningsföretaget YouGov. Under perioden 25–28 januari 2019 har sammanlagt 1014 intervjuer via internet genomförts med män och kvinnor 18 år och äldre i Sverige. Datamaterialet har viktats utifrån kriterierna kön, ålder och region mot bakgrund av en modell från Statistiska centralbyrån, så att resultatet är representativt för befolkningen i förhållande till det totala antalet personer som har deltagit i undersökningen. För information om YouGov se: www.yougov.se.

¹⁴ Le Roux & Rouanet 2004, Le Roux & Rouanet 2010.

det inte spelar någon roll eller att de är osäkra på om de hellre arbetar på en arbetsplats där "nästan alla" eller "ingen" är med i facket.

En betydande andel gymnasister (37 procent) anger att chefen påverkar den anställdes lönesättning mest, 20 procent anger att kollektivavtal har störst betydelse och 20 procent anger att facket har störst betydelse för lönesättning. Över hälften anger också att det är till chefen de skulle vända sig i det fall de skulle vilja förbättra arbetsmiljön.

Dessa sammanfattande resultat antyder att fackföreningsrörelsen inte har en självklar plats bland ungdomar i dag. Det är emellertid en alltför enkel bild.

Vi ska hålla i minnet att gymnasieskolan är differentierad och att olika utbildningsprogram samlar personer med olika framtidsutsikter, fyller olika funktioner och tjänar som olika

utsiktspunkter för ungdomars attityder till arbetsmarknad och arbetsliv, fack och facklig verksamhet. Ungdomars attityder till arbetsmarknaden, till fackförbund och till facklig verksamhet kan således se väldigt olika ut.

Vår utgångspunkt är att utbildningssystemet lägger en viktig grund till individers positioner på arbetsmarknaden och därtill, mer eller mindre konkret, bidrar till formeringen av individers förhållningssätt till arbetsmarknadens aktörer och institutioner. Hur man värderar, ser på och förstår arbetsmarknaden eller, med andra ord, möter en arbetsmarknad är ett resultat av de samlade resurser en individ förfogar över. Människors investeringar i utbildning, deras olika vägar genom grund-, gymnasie- och högskola spelar roll för *när* en individ gör entré, *var* han eller hon gör entré på

arbetsmarknaden, det vill säga i vilka branscher och yrken och på vilka nivåer man etablerar sig.¹⁵

Efter genomgången grundskola har i princip alla elever rätt att fortsätta i gymnasieskolan och andelen elever som påbörjar gymnasieutbildning är väldigt hög. Sedan 1990-talets början har nästan samtliga ungdomar i en ålderskohort gymnasiestudier före 19 års ålder (97–98 procent).¹⁶ Övergången till gymnasieskolan utgör emellertid en brytpunkt i utbildningssystemet då eleverna från och med gymnasiet inte följer en gemensam utbildning utan

Gymnasieskolan är differentierad och olika utbildningsprogram samlar personer med olika framtidsutsikter.

¹⁵ Jfr Börjesson & Lidegran 2015, s. 9–19.

¹⁶ Se SOU 2019:40, s. 134.

delas upp på olika utbildningsinriktningar. Denna uppdelning omfattar också en sortering av eleverna utifrån deras tidigare skolprestationer.¹⁷

Gymnasieskolan består i dag av 18 nationella program. Det finns 13 yrkesprogram, fem högskoleförberedande program och fyra introduktionsprogram.¹⁸ Den meritokratiska sorteringen är tydlig: 59 procent av gymnasieeleverna gick läsåret 2018/19 ett högskoleförberedande program, 25 procent ett yrkesprogram och 16 procent ett introduktionsprogram.¹⁹

Delar man upp gymnasisterna i tre grova grupper av betygsgenomsnitt från grundskolan, nämligen 1/3 med högsta – höga – betyg, 1/3 med medelhöga betyg samt 1/3 med lägst – låga – betyg fördelar sig dessa grupper så här: Nio av tio elever med höga betyg från grundskolan valde att gå ett högskoleförberedande program medan två av tio elever som erhållit låga betyg från grundskolan valde att gå ett högskoleförberedande program.²⁰ Blickar vi bortom utbildningens meritokratiska sortering är gymnasieskolan dessutom socialt differentierad och uppdelad efter kön.

En socialt differentierad gymnasieskola

Utbildningssystemet kan ses som ett landskap där elever och familjer orienterar sig bland skolor och utbildningsprogram med olika inriktningar, med varierande sociala miljöer och skiftande värde, inte minst när elever blickar ut mot en tänkt framtid på arbetsmarknaden. Elevers sätt att orientera sig i utbildningslandskapet är differentierat: kvinnliga och manliga elever väljer olika utbildningsvägar som också särskiljer resursstarka elever med mycket tillgångar från de resurssvaga eleverna med färre tillgångar, men också elever från familjer med lite olika slags tillgångar.²¹

Gymnasieskolor och program, liksom högskolor och högskoleutbildningar, är mest tydligt uppdelade i kvinnliga och

¹⁷ Se SOU 2019:40, bilaga 7, s. 259 ff.

¹⁸ I samband med gymnasiereformen 2011 skärptes antagningskraven. För att bli antagen till något av de nationella programmen krävs numera godkända betyg i svenska, engelska och matematik från grundskolan. För behörighet till yrkesprogrammen krävs, utöver dessa betyg, godkänt betyg i ytterligare fem ämnen medan sökande till de högskoleförberedande programmen behöver ha godkänt betyg i sammanlagt 12 ämnen (www.skolverket.se). Elever som saknar behörighet till något av de nationella programmen kan gå något av introduktionsprogrammen: ett program- eller yrkesinriktat introduktionsprogram, ett individuellt inriktat eller ett språkinriktat introduktionsprogram.

¹⁹ Se Skolverket 2019, s. 6.

²⁰ Se SOU 2019:40, bilaga 7, s. 259.

²¹ Börjesson 2017, Forsberg 2015, Forsberg et al. 2019, Palme 2008, s. 121–162.

manliga utbildningsvägar.²² Hur pojkar och flickor, kvinnor och män, orienterat sig bland gymnasieskolor och program och valt studieinriktning utgör den mest markanta vattendelaren i dagens utbildningssystem.

Efter uppdelningen mellan kvinnliga och manliga elever är det de samlade tillgångar som elever förfogar över som delar upp fältet av gymnasieutbildningar och skolor. Det har visat sig att skillnaden mellan kvinnliga och manliga elever är som störst bland dem som sammantaget har lite resurser och att skillnaderna är små bland kvinnliga och manliga elever där tillgångarna är stora.²³

I gymnasieskolan finner vi uppdelningar även *inom* grupperna yrkesprogram och högskoleförberedande program. Å ena sidan har vi de kvinnligt dominerade yrkesprogrammen hantverk, vård och omsorg, hotell och turism och barn och fritid, och å den andra sidan de manligt dominerade yrkesprogrammen el och energi, VVS och fastighet, bygg och anläggning och fordon (se diagram 2).

De högskoleförberedande programmen faller isär i det kvinnligt dominerade humanistiska programmet och det manligt dominerade teknikprogrammet (se diagram 2). Det naturvetenskapliga programmet samlar elever med mycket resurser och domineras av elever med höga betyg och högt socialt ursprung, men här finns ingen påtaglig uppdelning mellan kvinnliga och manliga elever.

Grovt sett samlar de högskoleförberedande programmen i större utsträckning elever med högt socialt ursprung och höga betyg från grundskolan, medan yrkesprogrammen samlar elever med lägre socialt ursprung och lägre grundskolebetyg.

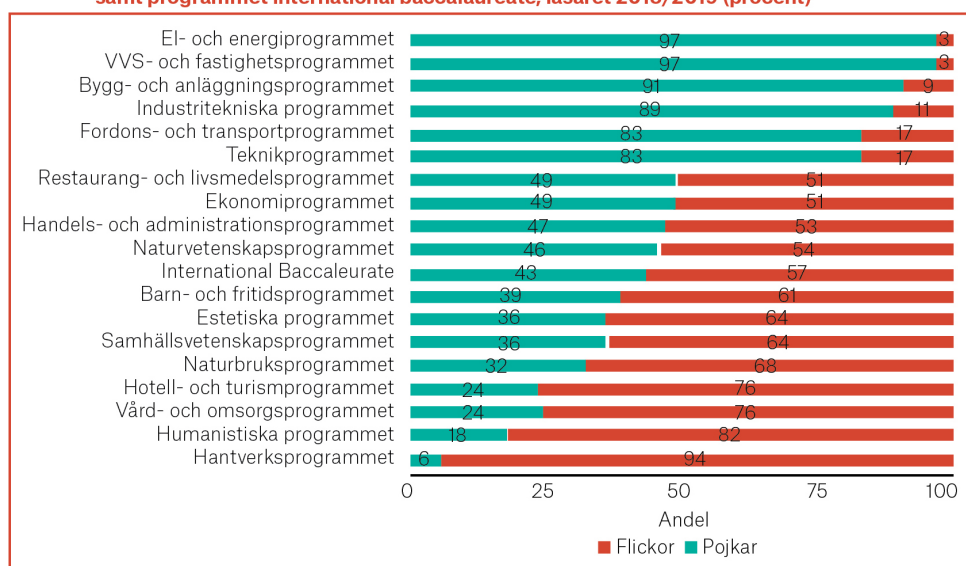
Men denna karaktäristik varierar i landet. I flera landsbygdskommuner är yrkesprogrammen populära och attraherar elever med högre grundskolebetyg.²⁴

²² Börjesson 2017, Forsberg 2015, Lidegran 2009.

²³ Börjesson 2017, Forsberg 2015, Lidegran 2009.

²⁴ Börjesson 2017.

Diagram 2. Andelen kvinnliga och manliga elever på de 18 nationella gymnasieprogrammen samt programmet International baccalaureate, läsåret 2018/2019 (procent)



Gymnasieskolan har förändrats över tid och utvecklats i riktning mot mer högskoleförberedande och mindre yrkesförberedande utbildning, där i sin tur inslagen av allmänna ämnen ökat under flera decennier. I och med gymnasiereformen 2011 bröts denna generella utveckling och yrkesprogrammets innehåll präglas i dag i högre grad av programmets branschkaraktär.²⁵

I takt med dessa förändringar ändras också olika sociala grupperns sätt att orientera sig bland gymnasieprogrammen. De högskoleförberedande programmen har dock sedan decennier fyllt funktionen att förbereda den övre medelklassens döttrar och söner för studier på universitet och högskola.²⁶

Gymnasieskolans förändring har haft olika betydelser för arbetarklassens söner och döttrar. För arbetarklassens döttrar, som grupp betraktad, innebär gymnasieskolans förändrade karaktär att de sökt sig bort från de yrkesförberedande vård- och omsorgsprogrammen till de högskoleförberedande programmen. För arbetarklassens söner, som grupp betraktad, fungerar gymnasieskolan som en förberedelse för klivet ut på arbetsmarknaden och gymnasieutbildningen är fortfarande den högsta utbildningsnivån för merparten av arbetarklassens söner.²⁷

Med dessa skillnader i åtanke kan vi konstatera att det är i huvudsak två faktorer som bestämmer gymnasieskolans karaktär:

²⁵ Det finns nio gymnasiegemensamma ämnen som ingår, i olika omfattning, i alla gymnasieutbildningar, de är: engelska, historia, idrott och hälsa, matematik, naturkunskap, religionskunskap, samhällskunskap samt svenska eller svenska som andraspråk.

²⁶ Börjesson et al. 2016, Palme 2008, Forsberg 2015, Forsberg et al. 2019.

²⁷ Se Forsberg 2015.

dels skolans utbud av program och inriktningar, dels skolans upptagningsområde. De geografiska skillnaderna mellan storstäder och landsbygdskommuner spelar därtill roll för dessa faktorerers genomslag.

Enkäten som bildar underlag för den här studien tar inte hänsyn till gymnasieskolans sociala differentiering i och med den grova kategoriseringen av elevernas gymnasieinriktning i "yrkesprogram" och "högskoleförberedande" program. Det skymmer tyvärr sikten för olikheter inom dessa kategorier som vi tror är en viktig bakomliggande förklaring till de skillnader som framträder i gymnasisternas svarsmönster.

Övergången till högre utbildning och arbetsmarknad

Skillnaderna inom de grova kategorierna "högskoleförberedande program" respektive "yrkesprogram" blir inte minst tydlig när man tittar närmare på övergången från gymnasieutbildning till arbetsmarknad respektive högre utbildning.

Kalenderåret 2017 var 60 procent av den gymnasiekull som examinerats på ett yrkesprogram tre år tidigare, läsåret 2013/2014, etablerade på arbetsmarknaden (se tabell 1). Samma kalenderår, 2017, var 24 procent av gymnasisterna som examinerats från ett högskoleförberedande program läsåret 2013/14 etablerade på arbetsmarknaden. Av dessa elever var lejonparten, 53 procent, inskrivna på högskoleutbildningar (se tabell 2). Inom dessa grova kategorier av gymnasieinriktningar finns emellertid stora variationer mellan programmen.

Nästan 80 procent av gymnasieeleverna som examinerats tre år tidigare på fordonsprogrammet var 2017 etablerade på arbetsmarknaden, medan endast lite drygt 50 procent av eleverna från samma gymnasiekull som gått barn- och fritidsprogrammet var etablerade på arbetsmarknaden; här hade omkring 25 procent fortsatt att studera. Nästan 20 procent av eleverna som gått barn- och fritidsprogrammet hade en osäker eller svag ställning på arbetsmarknaden.²⁸ En lika stor andel elever, omkring 20 procent, från samma gymnasiekull som läst Estetiskt program hade en osäker eller svag ställning på arbetsmarknaden. Högst andel elever med osäker eller svag ställning på arbetsmarknaden 2017, finner vi bland de elever som läsåret 2013/14 examinerades på hantverksprogrammet. För flera yrkesprogram – bygg och anläggning, handel och administration, hotell och turism,

²⁸ De vanligaste branscherna bland elever med en examen från barn- och fritidsprogrammet är utbildningsväsendet, vård och omsorg samt socialtjänsten. Se Skolverket 2018. Etablering på arbetsmarknaden 2017, se också *Ett arbetsliv i förändring* (SOU 2017:24).

industri teknik, lantbruk och restaurang och livsmedel – kan vi notera att omkring 20 procent av eleverna har en osäker eller svag ställning på arbetsmarknaden tre år efter examination. Några av dessa vetter mot branscher som karaktäriseras av just otrygga anställningar, så kallade behovsanställningar.²⁹

Arbetsmarknadens förändrade struktur

Ser vi till gruppen unga löntagare (16–24 år) på den svenska arbetsmarknaden, har vi konstaterat ovan att den fackliga organisationsgraden sjönk redan under 1990-talet i Sverige. I jämförelse med 1980-talets relativt höga sysselsättningsgrad karaktäriserades 1990-talet av att sysselsättningsgraden sjönk påtagligt i åldersgrupperna 16–19 år och 20–24 år (jfr diagram 1). I den yngsta åldersgruppen halverades i det närmaste andelen sysselsatta.³⁰

Expansionen av utbildningssektorn brukar anföras som den främsta förklaringen till att andelen sysselsatta unga sjönk så markant. Med en allt större andel ungdomar som väljer att läsa vidare efter gymnasiet flyttas också etableringsfasen på arbetsmarknaden till ett senare skede i människors liv.³¹ Denna utveckling gick samtidigt hand i hand med att andelen tidsbegränsade behovsanställningar ökade bland dem som gjorde entré på arbetsmarknaden. Under 1990-talets senare hälft var denna trend främst tydlig bland arbetsmarknadens unga löntagare (16–24 år) och bland gruppen nyanlända.³²

Det är alltså i grupperna unga och utrikesfödda löntagare som vi ser en svag eller osäker anknytning till arbetsmarknaden och det är samma grupper där den fackliga anslutningsgraden är låg.³³

Den svenska arbetsmarknaden har inte bara ändrat karaktär av att andelen som gör inträde på arbetsmarknaden med låg och relativt sett kortare tid i utbildning har minskat. Till följd av arbetsmarknadens strukturomvandling har framför allt andelen anställda bland de s.k. höglönejobben vuxit och anställda i

Det är i grupperna unga och utrikesfödda löntagare som vi ser en svag eller osäker anknytning till arbetsmarknaden.

²⁹ Wingborg 2019.

³⁰ Vid slutet av 1980-talet var ca 50 procent av gruppen 16–19 år sysselsatta på arbetsmarknaden, 1994 har andelen sjunkit till 25 procent. Se Börjesson 2001, s. 156 ff.

³¹ Jfr Börjesson 2001, Lundborg 2000, Melldahl 2014, Åberg 2016, s. 31–32.

³² Kjellberg 2017, s. 286ff., Palm 2019, s. 18–22.

³³ Kjellberg 2020, s. 37 och 52.

mellanlönegrupperna minskat. Anställda i den lägst betalda lönegruppen har minskat, men inte i samma utsträckning som mellanlönegruppen.³⁴ Det är främst bland männen som de lägst och högst avlönade jobbens andel ökat. Jobb inom handel, vård och omsorg och service samt lågbetalda tjänstejobb har ersatt tillbakagången av andelen anställda i tillverkning, lager och distribution.³⁵ Det är alltså de mansdominerade yrkena som minskat och kvinnodominerade yrken som ökat, och i denna förskjutning har även kvalifikationskraven på arbetsmarknaden ökat.³⁶ Förutsättningarna för att få jobb har förändrats och konkurrensen har hårdnat. Under 2019 beräknades 5,6 procent av alla personer mellan 15 och 24 år varken studera eller lönearbeta. Vi kan konstatera att utbildning är en avgörande faktor för individers positioner på arbetsmarknaden.³⁷

Därtill sker tillväxten av låglönejobb i sektorer och branscher där den fackliga traditionen inte är lika etablerad som den var i de industrijobb i mellanskiktet som minskade under 1990- och 00-talet.

Sammanfattningsvis vill vi understryka att gymnasieelevers entré på arbetsmarknaden har olika förutsättningar, de gör entré vid olika tidpunkter i livet och med olika bagage. Vilken roll spelar det, inte bara för viljan att organisera sig fackligt utan också för attityder till fack, arbetsmarknad och facklig verksamhet? Resultaten i den här rapporten tyder på att de stora attitydskillnaderna vad gäller fack och facklig verksamhet finns mellan dem som riskerar att möta arbetsmarknadens mest osäkra och otrygga anställnings- och arbetsvillkor och dem som rustar sig för mer etablerade anställningar.

³⁴ Adermon & Gustafsson 2015, Åberg 2016, s. 23f. Jobblönegrupperna rangordnas i fem nivåer (JLG 1–5) och bygger på Svensk yrkesklassificering, den tresiffriga nivån, som rangordnas efter medianlön. Jobblönegrupp 1 (JLG 1) samlar de lägsta medianlönerna som omfattar (ca) 20 procent av löntagarna.

³⁵ Tåhlin 2019, s. 35.

³⁶ Tåhlin 2019, s. 39.

³⁷ le Grand et al. 2004, Tåhlin 2007, Åberg 2003, 2016.

Tabell 2. Etablering i arbete eller studier kalenderåret 2017, bland 22-åringar som läst ett yrkesprogram.

Grupp	Etablerad ställning	Osäker ställning	Svag ställning	Högskolestudier	Övriga studier	Varken arbetar el. studerar
Samtliga 22-åringar	36.9	7.0	13.0	27.6	9.5	6
Genomsnitt yrkesprogram	63.9	9.4	10.5	8.2	5.4	2.6
Fordon och transport	78.9	8.9	6.8	0.5	2.9	2
VVS och fastighet	75.9	9.0	7.1	1.4	4.5	2.1
Bygg och anläggning	74.4	10.4	8.1	1.7	3.3	1.9
El och energi	68.4	7.9	9.6	5.3	5.6	3.2
Riksrekryterande utbildningar	67.4	6.0	4.3	13.6		
Industriteknik	62.8	10.3	8.2	12.6	3.3	2.8
Handel och administration	60.1	9.1	12.5	7.9	7.4	2.9
Restaurang och livsmedel	59.1	10.8	14.4	5.9	7.5	2.3
Hotell och turism	57.9	9.7	13.7	7.7	8.4	2.6
Vård och omsorg	57.9	5.8	9.3	21.8		
Hantverk	54.6	12.3	15.3	6.2	7.9	3.7
Barn och fritid	52.8	8.6	11.2	19.7	5.6	2
Naturbruk	52.5	10.5	12.7	13.1	7.8	3.5

Tabell 3. Etablering i arbete eller studier kalenderåret 2017, bland 22-åringar som läst ett högskoleförberedande program.

Grupp	Etablerad ställning	Osäker ställning	Svag ställning	Högskolestudier	Övriga studier	Varken arbetar el. studerar
Samtliga 22 åringar	36.9	7.0	13.0	27.6	9.5	6.0
Högskoleförberedande program	24.6	4.1	8.6	53.1	7.6	2.1
Ekonomi	31.6	3.9	6.6	50.3	6.2	1.4
Samhällsvetenskap	29.9	4.5	8.9	48.1	6.7	1.9
Estetiska	27.8	7.4	13.2	32.5	15.9	3.2
Teknik	25.2	3.9	8.8	54.5	4.9	2.6
Humanistiska	18.1	3.8	8.4	56.0	10.4	3.3
Naturvetenskap	11.9	1.9	6.7	72.8	4.9	1.8
International Baccalaureate	8.1	0.8	8.1	53.6	25.0	4.4

GYMNASISTERS ATTITYDER TILL FACK OCH ARBETSMARKNAD

Resultatet av enkätmaterialen visar, som vi redan noterat ovan, att tre av fyra (75 procent) tillfrågade gymnasister svarar att de kommer att arbeta som anställda större delen av sitt kommande arbetsliv. Var sjunde (14 procent) såg framför sig att de huvudsakligen skulle verka som egenföretagare på en framtida arbetsmarknad. Endast en av tio (11 procent) saknar uppfattning i frågan.

Det är ingen större variation i hur eleverna ser på sina framtida roller på arbetsmarknaden mellan 2010, då enkäten genomfördes för första gången, och den senaste datainsamlingen 2019. Däremot finns en viss variation i populationens sammansättning: 2019 angav en något högre andel manliga elever att de tror att de kommer att vara verksamma på arbetsmarknaden som egenföretagare (se diagram 1). Det var 15,6 procent av de manliga eleverna på högskoleförberedande program och 13,8 procent av de manliga eleverna på yrkesprogram jämfört med 11,4 procent av de kvinnliga eleverna på såväl högskoleförberedande program som yrkesprogram som såg sig som framtida egenföretagare (se diagram 2).

Diagram 3. "Tror du att du kommer att jobba som anställd eller som egen företagare större delen av ditt arbetsliv?" (svar fördelade på flickor och pojkar)

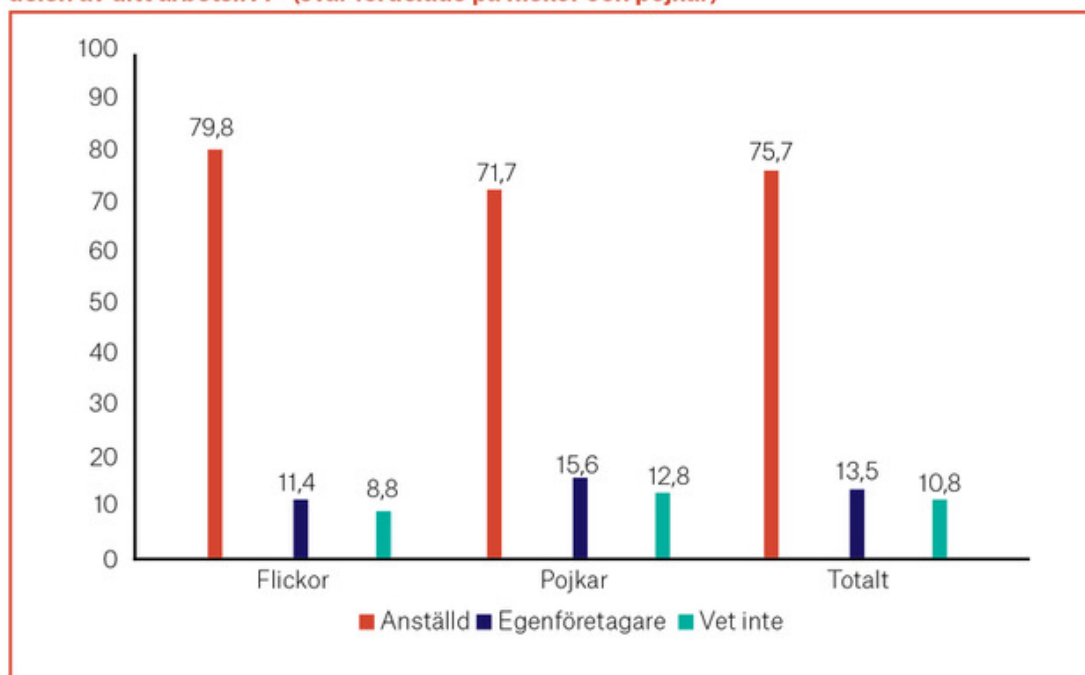
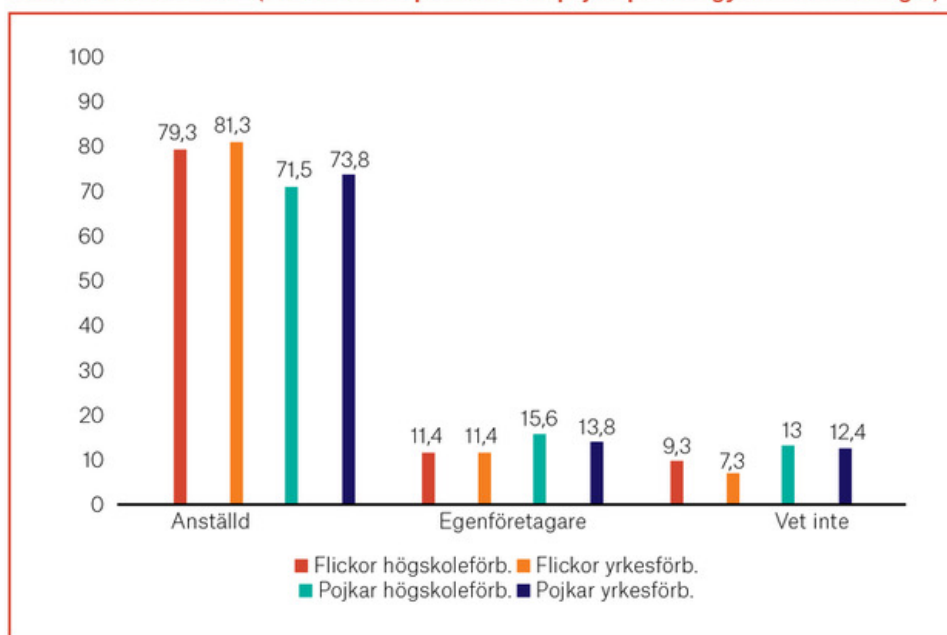


Diagram 4. "Tror du att du kommer att jobba som anställd eller som egen företagare större delen av ditt arbetsliv?" (svar fördelade på flickor och pojkar på olika gymnasieinriktningar)



När eleverna i 2019 års kohort bedömde sina roller på den framtida arbetsmarknaden angav majoriteten (56 procent) att de kommer att gå med i facket.³⁸ Endast en liten andel (6,6 procent) svarade nekande men över en tredjedel (37,4 procent) angav att de inte vet om de tänker gå med i facket eller ej. En något högre andel av eleverna på yrkesprogrammen (60 procent) än elever på högskoleförberedande program (54 procent) tror att de kommer gå med i facket. På frågan om eleverna känner till vad ett fackförbund gör råder dock det omvända förhållandet. 64 procent av eleverna på högskoleförberedande program och 50 procent av eleverna på yrkesprogram svarar att de känner till vad ett fackförbund gör.

³⁸ Frågan ställdes inte i enkäten 2010 och 2014.

Diagram 5. "Tror du att du kommer att gå med i facket när du börjar jobba?"
(svar fördelade på flickor och pojkar)

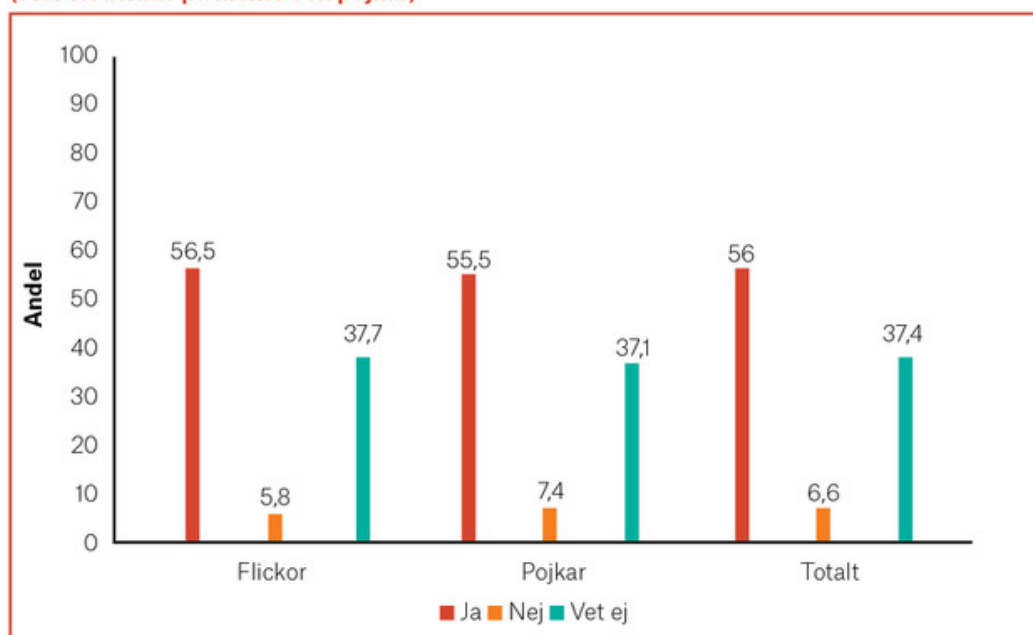
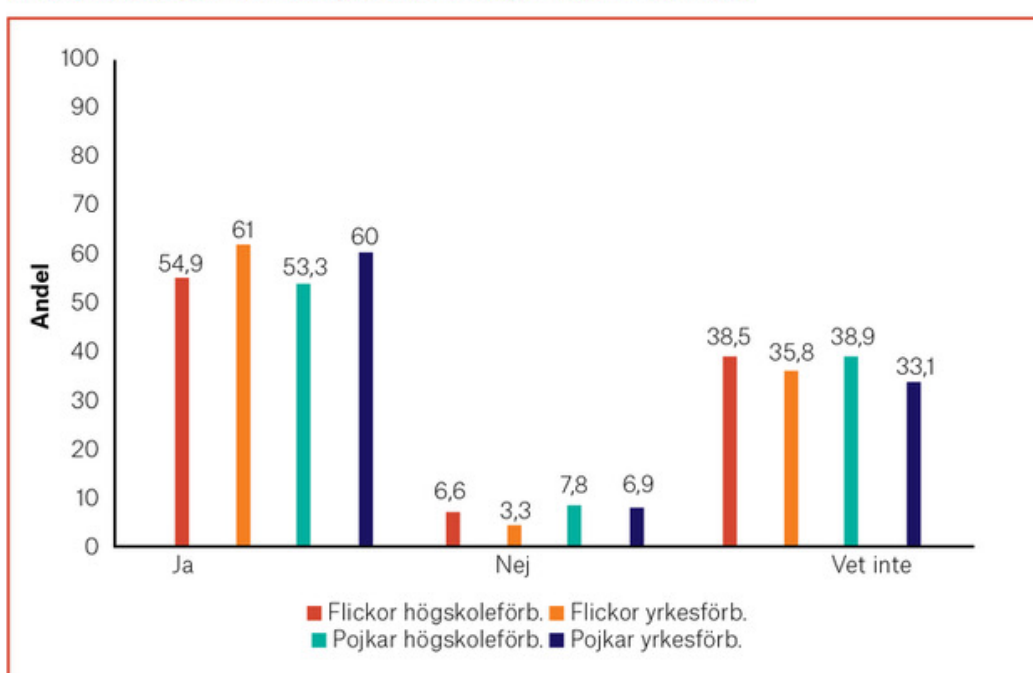


Diagram 6. "Tror du att du kommer att gå med i facket när du börjar jobba?"
(svar fördelade på flickor och pojkar på olika gymnasieinriktningar)



Bland de gymnasieelever som angav att de tror att de kommer att söka fackligt medlemskap var de huvudsakliga skälen bland annat följande: att "facket ger trygghet om något skulle gå fel på jobbet" (71 procent), att "lön och anställningsvillkor blir bättre om många är med i facket" (33 procent), att "man får juridisk hjälp om det behövs" (22 procent) eller att "det är bra för Sverige att de som jobbar är med i facket" (16 procent).

Tabell 4. Anledningar till att planera att vara medlem av ett fackförbund, fördelat efter kön och programinriktning.

Anledning att gå med i fackförb.	Totalt	Flickor	Pojkar	Högskoleförb progr.	Yrkesförb progr.
Trygghet om något skulle gå fel på jobbet	71.3	75.3	67.3	70.9	73.5
Lön och anställningsvillkor blir bättre	33.0	25.8	40.3	33.2	33.3
Man får juridisk hjälp om det behövs	22.3	19.8	24.8	22.7	21.6
Det är bra för Sverige	15.7	13.4	18.0	15.1	17.3
Man kan få inkomstförsäkring	15.7	13.4	18.0	15.8	15.4
Mina vänner eller arbetskamrater är med	8.7	7.4	10.1	8.7	8.0
Annat skäl	1.8	0.7	2.9	1.8	1.9
Vet ej	6.8	8.8	4.7	6.6	7.4

Ett flertal studier som undersökt människors motiv att ansluta sig till en fackförening är retrospektiva. Här har också egennyttan ställts mot kollektiva solidaritetsmotiv.³⁹ Kjellberg differentierar motiven något och relaterar inte nyttoperspektiven enbart till egennyttan utan sorterar en del motiv till vanan kort och gott.⁴⁰

Frågan till gymnasisterna i den här föreliggande studien rör deras framtid: med vilka motiv tror de att de skulle vilja gå med i facket i ett framtida arbetsliv. Därför antyder svaren i viss mån vad eleverna känner till om facklig verksamhet på en arbetsmarknad de ännu inte beträtt. Därtill begränsades gymnasieungdomarnas svar av enkätens svarsalternativ: fyra av sex svarsalternativ är relaterade till egennyttan, ett svarsalternativ ("Det är bra för Sverige att de som jobbar är med i facket") kan anses vittna om ett slags solidaritetsmotiv, det vill säga det ser till en allmän eller kollektiv nytta. Ytterligare ett annat svarsalternativ ("Mina vänner eller arbetskamrater är med") tar mer fasta på vanan eller ett socialt motiv.

Kjellberg blottade i en intervjustudie från 1993 att "trygghetsmotiv" spelat störst roll för de allra flesta unga löntagarna. 71 procent av de fackligt organiserade löntagarna i gruppen 16–29 år angav något av följande motiv: a-kassan, (låg)konjunktur eller att man förväntade sig fackets stöd om något obehagligt skulle inträffa.⁴¹ Man ska hålla i minnet att det var just de yngre löntagarna som under 1990-talet drabbades av arbetslöshet. Motiven till fackligt medlemskap varierar emellertid inte bara med åldersgrupper utan också med position på

³⁹ Jfr Lewin 1972, Korpi, 1977, Leion 1987, Kjellberg 2017.

⁴⁰ Se Kjellberg 2017, s. 149–151.

⁴¹ Se Kjellberg 2017, s. 149–151.

arbetsmarknaden och individens möte med arbetsmarknaden. På arbetsplatser med hög facklig organisationsgrad har mer allmänna nyttomotiv varit vanligare, såsom fackligt intresse rätt och slätt.⁴²

I enkäten fick gymnasisterna också svara på vilka som är de troligaste skälen till att de inte skulle vilja ansluta sig till ett fackförbund. Endast 3 procent svarar att det skulle bero på att de inte vet vad ett fackförbund gör och 2 procent att de klarar sig bättre själva.

Frågeställningen är emellertid central för att förstå medlemsutvecklingen över tid och skillnaden mellan länder i Europa. Den ställer också distinktionen mellan individuella nyttoperspektiv och kollektiva solidaritetsmotiv på sin spets. På den svenska arbetsmarknaden omfattas alla löntagare av de arbetsvillkor som parterna förhandlat fram, vilket aktualiserat en så kallad *free rider*-paradox. Med andra ord: vilka är de mer eller mindre rationellt medvetna skälen att ansluta sig fackligt, när medlemskapet fordrar relativt höga kostnader och man ändå kan åtnjuta samma rättigheter? Och hur är dessa attityder socialt och kulturellt fördelade?⁴³

Den fackliga rörelsen bygger på sociala och symboliska värden om att gå samman för en gemensam sak.⁴⁴ Om medlemsandelar sjunker blir fackförbunden svagare och maktbalansen på arbetsmarknaden rubbas. När medlemsandelarna sjunker urvattnas också förutsättningarna att reproducera det fackliga symboliska kapitalet och det är möjligen sådana tecken man kan skönja när ungas benägenhet att organisera sig minskar inte bara i Sverige utan över huvud taget i Europa.⁴⁵ Det finns dock inga tecken på att gymnasisterna uppfattat detta dilemma i den fackliga organisationsgraden, och gymnasieelever, som grupp betraktat, får nog närmast betraktas som oinvidga i arbetsmarknadsfrågor därvidlag. Faktum är att 0 procent av de tillfrågade eleverna anger svarsalternativet: "Man får samma lön och anställningsvillkor om man inte är med i facket", som ju är korrekt i sak, men alltså inte tycks motivera unga att avstå från fackligt medlemskap.

Medan gymnasisternas motiv till facklig anslutning inte ställer egennytta mot kollektiva solidaritetsmotiv, pekar andra delar av enkäten mer konkret ut attityder till fackens kollektiva nytta och värde. Det handlar om vilken typ av arbetsplatser gymnasisterna skulle föredra, om fackens roll i samhället etc. I senare avsnitt av

⁴² Se Kjellberg 2017, s. 152.

⁴³ Jfr Olson 1965.

⁴⁴ Jfr Akerlof 1980.

⁴⁵ Se exv. Vandaele 2019, s. 23 ff. 2018.

denna rapport diskuterar vi vad som särskiljer gymnasisters syn på fack och arbetsmarknad. Inte minst fungerar frågan om vilken typ av arbetsplats man föredrar (en där de flesta eller nästan ingen är med i facket), liksom frågan om vilken roll man vill tillskriva facken i formeringen av den svenska välfärden, som vattendelare bland gymnasister på olika utbildningsprogram, samt mellan gymnasieelever i stad och land.

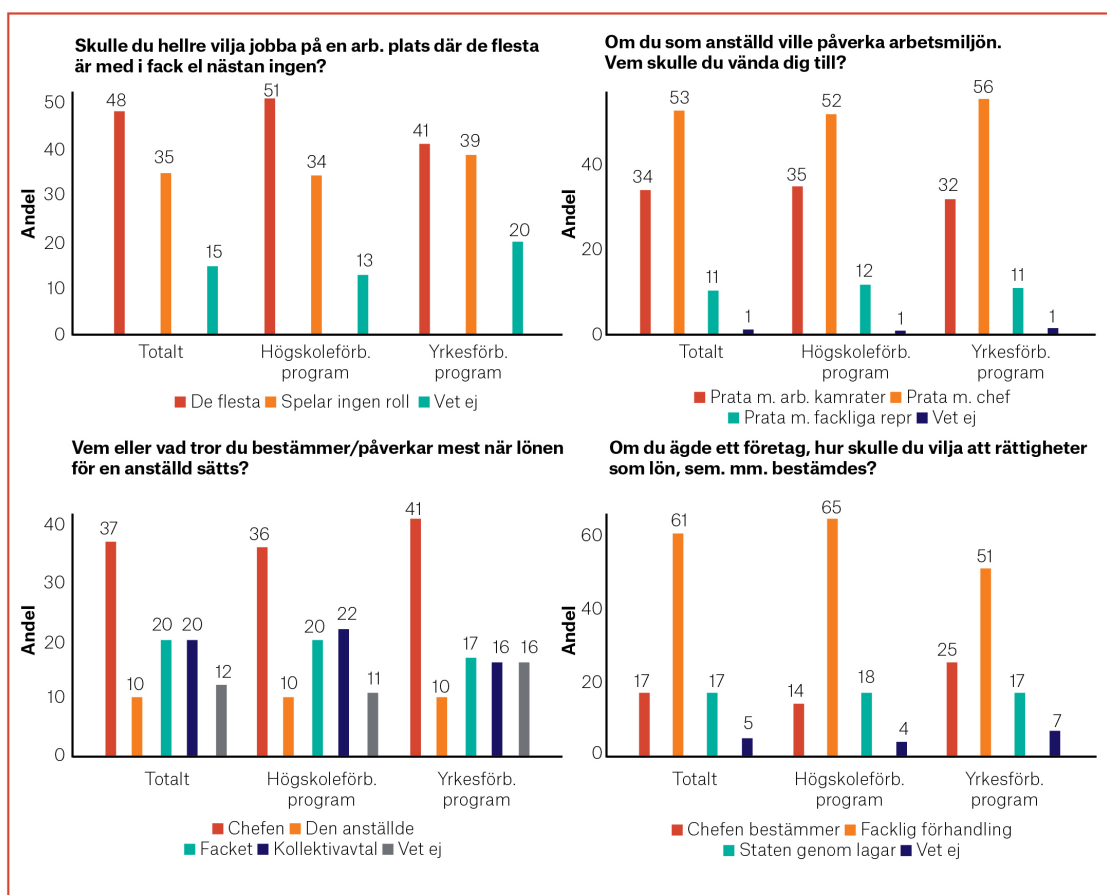
Nästan hälften av de tillfrågade gymnasisterna (48 procent) angav att de skulle föredra att jobba på en arbetsplats där de flesta är med i facket, men över en tredjedel (35 procent) anger att det inte spelar någon roll. Här framträder emellertid en skillnad mellan elever på högskoleförberedande program och elever på yrkesprogram. En högre andel elever på högskoleförberedande program (51 procent) än på yrkesprogram (41 procent) angav att de helst jobbar på en arbetsplats där de flesta är med i facket.

Vissa attityder till fackföreningar och facklig verksamhet fungerar alltså som en vattendelare mellan elever på högskoleförberedande respektive yrkesprogram, där en högre andel elever på högskoleförberedande program förefaller vara positiva till facken och deras roll i samhället.

40 procent av eleverna på högskoleförberedande program och 34 procent av eleverna på yrkesprogram tog avstånd från påståendet "Starka fackföreningar är inte bra för Sveriges ekonomi". En högre andel elever på högskoleförberedande program (22 respektive 20 procent) än yrkesprogram (16 respektive 17 procent) angav att de tror att facket respektive kollektivavtalet påverkar lönesättningen mest, medan en högre andel elever på yrkesprogrammen (41 procent) angav att de tror att chefen påverkar lönesättningen mest.

Ser vi till frågan hur eleverna, givet att de själva ägde ett företag, skulle vilja att rättigheter, såsom lön, semester m.m., bestämdes, så angav mer än hälften (61 procent) av alla tillfrågade att de föredrar fackliga förhandlingar framför "chefsstyre" (17 procent), eller att lön och rättigheter bestäms av staten och regleras genom lag. Även här fördelar sig svaren olika bland kvinnliga och manliga gymnasister i olika gymnasieutbildningar: en större andel elever på högskoleförberedande program (65 procent) än yrkesprogram (51 procent) angav svarsalternativet "förhandling med den anställdes fackförbund". En fjärdedel (25 procent) av eleverna på yrkesprogram och 14 procent av eleverna på högskoleförberedande program föredrog svarsalternativet "Du som chef och ägare bestämmer allt själv".

Diagram 7, 8, 9 och 10. Gymnasieelevers attityder till fackets roll på arbetsplatsen, skillnader mellan högskoleförberedande program och yrkesprogram



Attityder till fackföreningar hos övriga sysselsatta

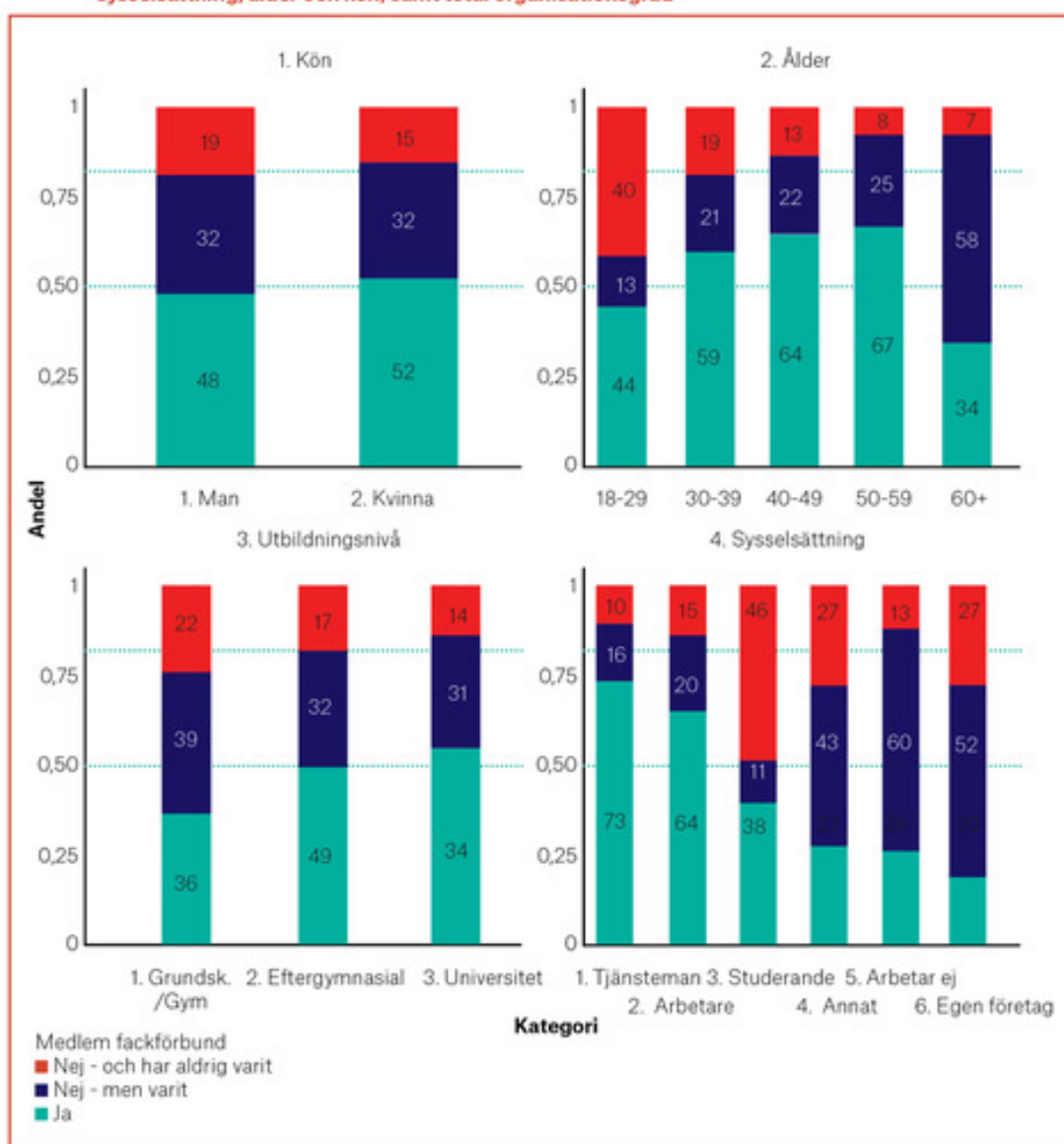
Studerar vi facklig organisering och beaktar en population⁴⁶ som lämnat grundläggande utbildning och etablerat sig mer eller mindre stabilt på arbetsmarknaden, visar det sig att en högre andel kvinnor än män anger att de har fackligt medlemskap. Den fackliga anslutningen är lägst bland ungdomar (16–24 år) och högst bland kvinnor och män i medelåldern (45–64 år), vilka man också kan förvänta sig är etablerade på arbetsmarknaden.⁴⁷

Tjänstemän uppvisar, som vi noterat inledningsvis, en högre andel fackligt medlemskap än arbetare. I diagram 13 nedan framgår att hela 60 procent av dem som står utanför arbetsmarknaden (arbetar ej) anger att de lämnat facket (nej, men har varit). En större andel av gruppen högutbildade (universitet/högskola/forskarutbildning) har fackligt medlemskap än grupper med lägre utbildning.

⁴⁶ Källan är här YouGov (2019).

⁴⁷ Jfr Kjellberg 2020, s. 47 tabell 21.

Diagram 11, 12, 13 och 14. Facklig organisationsgrad fördelade på utbildningsnivå, sysselsättning, ålder och kön, samt total organisationsgrad



Kommentar: Data från YouGov, se metodavsnittet. Den streckade linjen i diagrammet anger genomsnittet för populationen.

När vi analyserar vad respondenter som redan är verksamma på arbetsmarknaden anser om fackförbundens betydelse för arbetsmarknadens utveckling och för samhällsutvecklingen i stort, pekar svarsmönstren på betydande skillnader mellan tjänstemän och arbetare och mellan löntagare och egenföretagare. Därtill skiljer sig synen på fackföreningar mellan dem som har hög respektive låg utbildning.

Tjänstemän har en mer positiv hållning till fackföreningar och deras betydelse för samhällsutvecklingen i stort än gruppen arbetare har. I diagram 15 framgår att gruppen arbetare har en vag inställning till påståendet att fackföreningar haft ett positivt inflytande på den svenska arbetsmarknadsmodellens utveckling.

Mer än hälften av gruppen arbetare anger att de instämmer helt eller delvis, men de är samtidigt signifikant överrepresenterade (22 procent) bland dem som angett svarsalternativet varken/eller och alltså inte tagit ställning till frågan. Det är för övrigt tjänstemannagruppen som mest tydligt instämmer i påståendet, 64 procent instämmer helt eller delvis.

De svarandes utbildningsnivå följer ett liknande mönster. Om vi bryter ner svaren på samma påstående på utbildningsnivå kan vi konstatera att ju högre utbildning, desto högre andel svarar att de "instämmer helt" eller "instämmer delvis" (diagram 14).

Synen på fackföreningarnas betydelse för den svenska arbetsmarknadsmodellens utveckling skiljer sig mest markant mellan löntagare och arbetsgivare. Gruppen egenföretagare är signifikant överrepresenterad (24 procent) i svarsalternativen "instämmer inte alls" eller "delvis inte" till påståendet att fackföreningar haft ett positivt inflytande på utvecklingen av den svenska arbetsmarknadsmodellen (se diagram 13).

Diagram 15. Svar på påståendet: "Fackföreningar har haft ett positivt inflytande på den svenska arbetsmarknadsmodellens utveckling", fördelat på yrkesposition

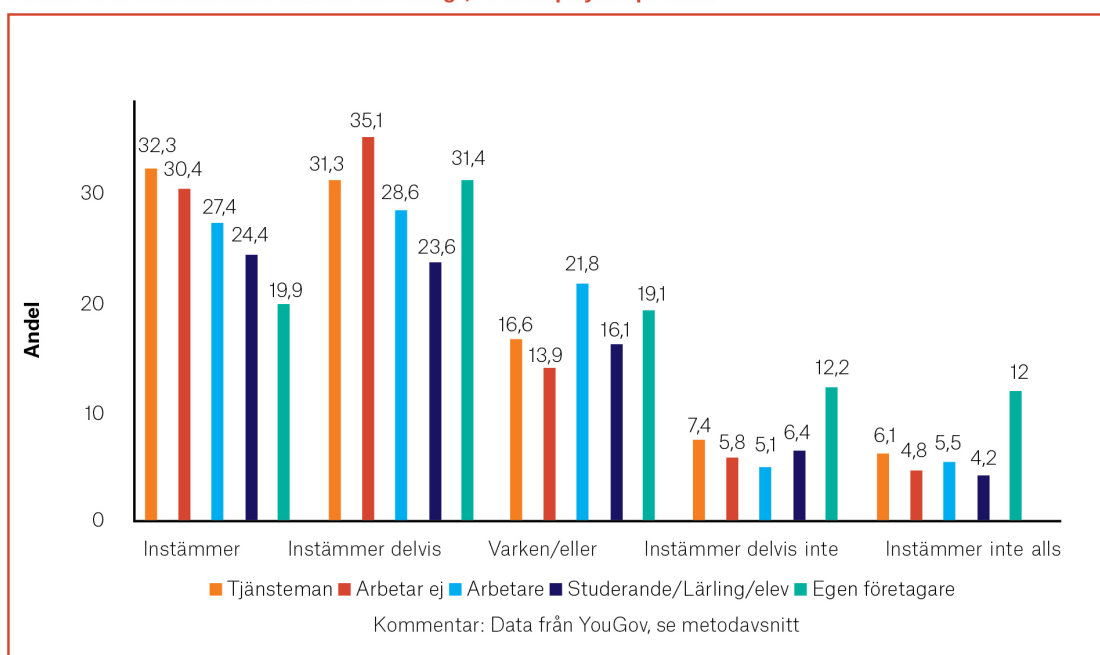
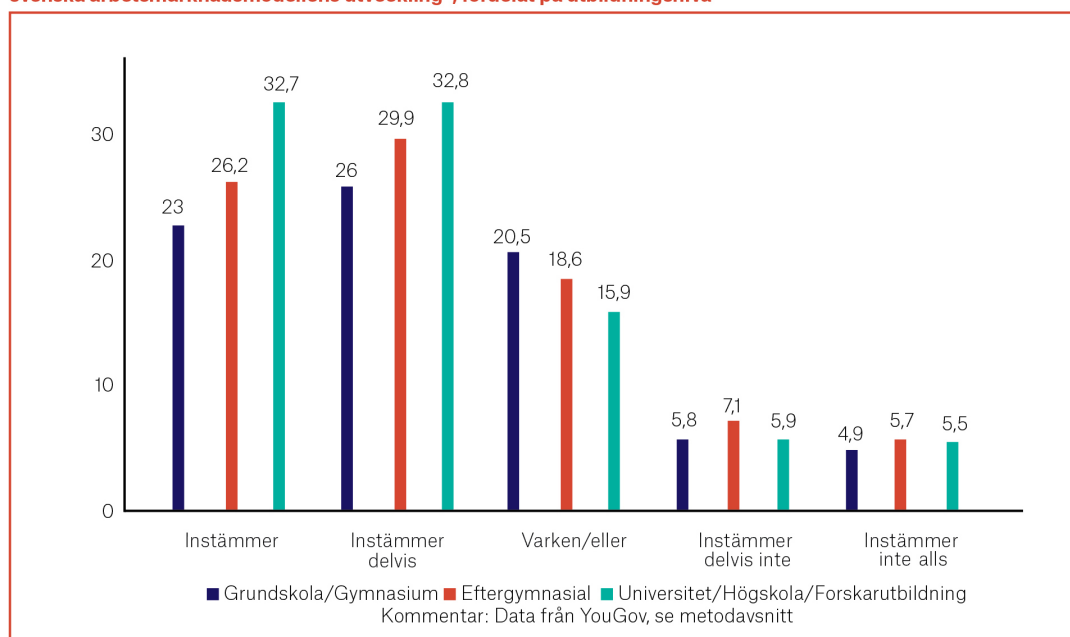


Diagram 16. Svar på påståendet: "Fackföreningar har haft ett positivt inflytande på den svenska arbetsmarknadsmodellens utveckling", fördelat på utbildningsnivå



Sammanfattningsvis kan vi konstatera att skillnaderna i attityder till fack och facklig verksamhet följer en viss struktur. Den blottläggs när man jämför svaren från löntagare med svaren från egenföretagare och arbetare med tjänstemän, och när grupper med hög utbildning jämförs med grupper med låg utbildning.

Gymnasisternas attityder till facket i vår undersökning följer mönstret i den bredare populationen redan yrkesverksamma, i den meningen att eleverna på högskoleförberedande program (i likhet med den högutbildade gruppen och tjänstemannagruppen i YouGovs enkät ovan), förefaller vara mer benägna att se ett positivt värde i facklig verksamhet än eleverna på yrkesprogrammen, som i likhet med arbetare och lågutbildade i YouGovs enkät har ett något svalare förhållande till fack och facklig verksamhet.

Som tidigare nämnts anger en något högre andel av eleverna på yrkesprogrammen att de i framtiden skulle gå med i facket. Yrkeseleverna står närmare arbetsmarknaden rent tidsmässigt, eftersom de flesta inte kommer att genomgå längre eftergymnasiala utbildningar. Över 60 procent av yrkeseleverna som examinerades läsåret 2013/2014 var etablerade på arbetsmarknaden 2017 och i det ljuset ligger frågan om fackligt medlemskap närmare deras vardag än den gör för elever på högskoleförberedande program. Mönstret är annars, som vi sett, att gymnasieelever på de högskoleförberedande programmen ser ett större värde av fack och facklig verksamhet. Diskrepansen mellan elevernas syn på fackens inflytande på den svenska arbetsmarknaden och deras benägenhet att ansluta sig fackligt kan förmodligen ses i ljuset av denna närhet i

tid som gäller för elever på yrkesprogrammen och att frågan om fackligt medlemskap ligger närmare yrkeselevernas vardag (där arbetsplatsförlagda praktikinslag är mer vanligt förekommande) än den gör för elever på högskoleförberedande program.

I det följande fokuserar vi på elevers kännedom om fack och arbetsliv, samt vilken roll skolan spelat för deras kunskaper om arbetsmarknaden och arbetsmarknadens parter.

Gymnasister om skolan, arbetslivet och fackliga begrepp

Ovan konstaterade vi att mer än hälften av gymnasieeleverna svarar att de vet vad ett fackförbund gör, men att det är en högre andel elever på högskoleförberedande program (64 procent) än yrkesprogram (50 procent) som anser sig ha denna kännedom.

Mindre än hälften (45 procent) säger sig känna till vad ett kollektivavtal är och här finns ingen skillnad mellan elever på högskoleförberedande och yrkesprogram. Däremot noterar vi skillnader mellan elever på olika gymnasieinriktningar vad gäller hur många saker i ett kollektivavtal som eleverna kan räkna upp: 15,3 procent av eleverna på ett högskoleförberedande program kan räkna upp minst två saker som ett kollektivavtal omfattar och 6,6 procent kan räkna upp minst tre saker som ett kollektivavtal omfattar. Det är klart högre andelar jämfört med elever på yrkesprogrammen, där 8,6 procent kan ange minst två saker och 2,2 procent kan ange minst tre saker som ett kollektivavtal omfattar.

Gymnasieeleverna har olika uppfattningar om i vilken utsträckning skolan förbereder för arbetsmarknaden och ger kunskaper om hur arbetsmarknaden fungerar, hur välfärden fungerar och vilka skyldigheter och rättigheter man har som löntagare.

Om man betraktar frågorna i diagram 15 som om de vore ordnade efter graden av allmänna kunskaper om arbetsmarknaden (hur välfärden fungerar, hur arbetsmarknaden fungerar), respektive konkreta arbetsrelaterade frågor (kunskaper om rättigheter som anställd, kunskaper om skyldigheter som anställd, kunskaper om hur det fungerar praktiskt på en arbetsplats), så framgår att en stor andel av den totala populationen anser att skolan ger just allmänna kunskaper. En mindre andel av den totala populationen anser att skolan ger *konkreta arbetsrelaterade* kunskaper. Detta speglar sannolikt det faktum att gymnasieskolan har skilda funktioner för yrkesprogram och högskoleförberedande program.

Bryter vi ner svaren och studerar hur de fördelas på typ av gymnasieprogram finner vi att 57 procent av gymnasisterna på högskoleförberedande program anger att skolan helt klart ger kunskaper om hur välfärden fungerar, medan bara 36 procent av eleverna på yrkesprogram anser att skolan ger dem den kunskapen. Omvänt anser 59 procent av eleverna på yrkesprogram att skolan förberett dem på hur det fungerar på en arbetsplats rent praktiskt, medan 20 procent av eleverna på högskoleförberedande program anser att de fått den förberedelsen i skolan.

Endast 11 procent av gymnasieeleverna anser att skolan givit dem kunskaper om arbetsmarknaden i andra länder. Här finns dock ingen skillnad i svarsmönster mellan elever på yrkesprogram respektive högskoleförberedande gymnasieprogram.⁴⁸

Tidigare studier har visat att svarsmönstren ser väldigt olika ut för gymnasister från olika program. Här spelar även frågans eller påståendets grad av abstraktion en avgörande roll. Andelen som svarade att de inte hade någon åsikt eller att de inte visste ökade ju mer abstrakt påståendet var. Det var till exempel fler som angav svarsalternativet "ingen åsikt" när påståendet löd "Sveriges bidrag till u-länder ska motsvara 1 procent av BNP" eller "Begränsa finansmarknadens inflytande över politiken", än när det löd "Begränsa rätten till fri abort" eller "Homosexuella par ska ha samma rätt att adoptera som heterosexuella par".⁴⁹

Frågan om skolan ger kunskaper om hur välfärden fungerar kan röra väldigt många och olika saker, det är en vid fråga och dessutom begreppsligt mer abstrakt och längre från ungdomars vardag än frågan om eleverna anser att skolan förbereder dem för hur det fungerar på en arbetsplats rent praktiskt. Man skulle kunna säga att elever på högskoleförberedande program är mer förberedda på att besvara just sådana abstrakta frågor. För elever på något av yrkesprogrammen är den senare frågan högst konkret och ligger närmare till hands.

Tidigare studier har visat att svarsmönstren ser väldigt olika ut för gymnasister från olika program.

⁴⁸ För att urskilja skillnader i svarsmönster hade vi minst behövt urskilja vilket gymnasieprogram eleverna går på.

⁴⁹ Se Bergström 2015, s. 134.

Diagram 17. Elevers svar på frågan huruvida skolan... (procent, alla gymnasieelever)



Vi kan konstatera att elevernas svar på frågor om hur de uppfattar och värderar fack och facklig verksamhet, samt vilka kunskaper om fack och arbetsmarknad de besitter, pekar på att det för en rad av frågor och påståenden finns relativt stora skillnader mellan elever i olika gymnasieprogram.

Dessutom visar våra enkätdata att elevernas syn på skolans förmåga att förbereda dem för arbetsmarknaden och arbetslivet har förändrats över tid, vilket vi diskuterar nedan.

Skolans akademisering och yrkesförankring över tid

Medan attityder till facken och facklig verksamhet är relativt stabila över tid, förändras synen på skolans betydelse för elevernas kunskaper om arbetslivet och arbetsmarknaden i våra enkäter från 2010, 2014 och 2019.

Om vi utgår från frågorna i diagram 15 ovan och ser till hur svarsfördelningen förändras över tid är det anmärkningsvärt att andelen som angett svarsalternativet "Ja, helt klart" när det gäller frågor om huruvida skolan varit tillräcklig för att förbereda eleverna för arbetsmarknaden, eller hur det fungerar praktiskt på en arbetsplats, eller hur arbetsmarknaden fungerar, har sjunkit utom för en fråga, nämligen om skolan "har gett elever kunskaper om hur välfärden i Sverige fungerar". Här ökar över tid andelen elever som svarar "Ja, helt klart" (se tabell 5).

Tabell 5: Andel elever som svarat "Ja, helt klart" på frågor om hur väl skolan förberett/gett kunskaper om ..., jämförelse enkätundersökning 2010, 2014 och 2019, samt förändring i procentenheter 2010 till 2019.

Fråga	2010	2014	2019	Förändring 2010-2019
Har skolan varit tillräcklig för att förbereda elever för arbetsmarknaden?	58	39	43	↓ -15
Har skolan förberett elever på hur det fungerar praktiskt på en arbetsplats?	43	38	31	↓ -12
Har skolan gett elever kunskaper om hur arbetsmarknaden fungerar?	53	42	42	↓ -11
Har skolan gett elever kunskaper om rättigheter som anställd på arbetsmarknaden?	46	41	38	↓ -8
Har skolan gett elever kunskaper om skyldigheter som anställd på arbetsmarknaden?	44	34	36	↓ -8
Har skolan gett elever kunskaper om hur välfärden i Sverige fungerar?	47	45	52	↑ 5
Har skolan gett elever kunskaper om arbetsmarknaden i andra länder?	21	16	11	↓ -10

Vi har tidigare noterat att gymnasieskolan under många år ändrade karaktär mot mer av allmänteoretiska och akademiska inslag. Denna utveckling bröts emellertid med gymnasiereformen 2011, då yrkesprogrammen fick en tydligare yrkesanknytning och mer branschlika utbildningsprofiler. Inom vissa yrkesprogram har denna anknytning till bransch och arbetsliv utvecklats mer eller mindre väl.⁵⁰ SCB redovisade 2015 en varierande kvalitet i yrkesutbildningarna, där framför allt gymnasieskolans förmåga att knyta an till och förbereda eleverna för yrkeslivet var eftersatt: "Ungdomarna bedömde att det var högre kvalitet på den arbetsplatsförlagda delen av utbildningen jämfört med den skolförlagda".⁵¹

Möjligen är det denna förskjutning av gymnasieskolan som kommer till uttryck i tabell 5, eftersom gymnasieskolans roll att förbereda för arbetsliv och arbetsmarknad har minskat relativt kraftigt bland både yrkeselever och elever på högskoleförberedande program.

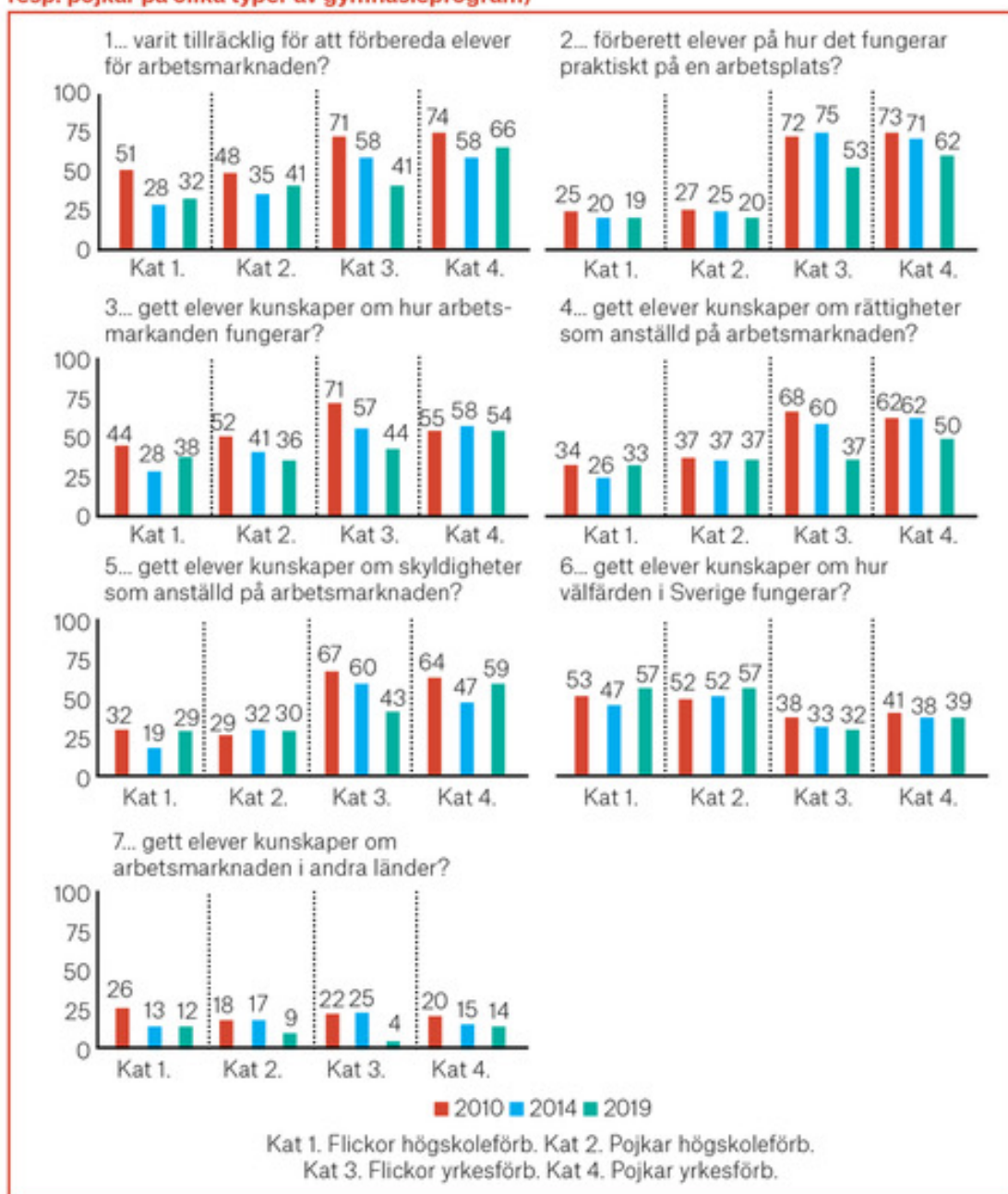
Diagram 18 (nedan) grupperar svarsfrekvenser dels i yrkesprogram och högskoleförberedande program och dels i kvinnliga och manliga gymnasieelever på dessa programinriktningar. Av diagrammet framgår att det företrädesvis är bland eleverna på yrkesprogrammen som vi ser en minskning av andelen svar "Ja, helt klart" på frågor om skolans förmåga att förbereda för arbetsliv och arbetsmarknad.

⁵⁰ Handels- och administrationsprogrammet, hantverksprogrammet, hotell- och turismprogrammet, naturbruksutbildningarna, fastighets- och VVS-programmet är exempel på yrkesprogram med mer eller mindre vaga kopplingar till bransch och arbetsliv. Barn och fritidsprogrammet och omvårdnadsprogrammet har en tydlig arbetsmarknad men den omfattar i sin tur yrkespositioner som kräver vidare studier. Se Skolverkets rapport: *Uppföljning av gymnasieskolan 2019*.

⁵¹ Se SCB, Enheten för statistik om utbildning och arbete, 2015.

Omvänt är det gymnasister på de högskoleförberedande programmen som står för den ökade andelen svar "Ja, helt klart" på frågan om "skolan gett eleverna kunskaper om hur välfärden i Sverige fungerar" (se diagram 16). Det framgår också att det är de kvinnliga eleverna på yrkesprogrammen som i sjunkande grad angett att skolan fungerat förberedande för yrkesliv och arbetsmarknad.

Diagram 18. Andel elever som svarat "Ja, helt klart" på frågor om hur väl skolan förberett/gett kunskaper om... (Jämförelse av enkätundersökningen 2010, 2014 och 2019 och flickor resp. pojkar på olika typer av gymnasieprogram)



Gymnasisterna, som grupp betraktade, tycks inte ha förändrat sina attityder till fack och facklig verksamhet under 2010-talet. Det är snarare mellan grupper av gymnasister skillnader i svarsmönster framträder. För att kunna överblicka dessa skillnader har vi valt en flerdimensionell analys, där samtliga enkätsvar jämförs med varandra. Vi har med andra ord kartlagt hur ställningstaganden till fackligt medlemskap förhåller sig till påståenden som: "facken behövs på framtidens arbetsmarknad", "starka fack är inte bra för Sveriges ekonomi", samt "välfärdssystemet är ett resultat av fackliga ansträngningar eller humanistiska värderingar", respektive svar på faktafrågor om kollektivavtal, gymnastisternas syn på skolan etc.

Den centrala frågan i nästa avsnitt är vilka attityder till och kunskaper om fack och arbetsmarknad som hänger ihop – och mellan vilka frågor skiljelinjerna dras – bland unga gymnasister.

FACKLIGA ATTITYDER OCH KUNSKAPER

På basis av elevernas enkätsvar har vi kartlagt vilka attityder, ställningstaganden och svar på kunskapsfrågor som ligger nära varandra – i kraft av likheter i individernas svarsmönster – och omvänt vilka attityder och kunskaper som hamnar långt ifrån varandra – i kraft av olikheter i individers svarsmönster.⁵² Analysen bygger på 2019 års datamaterial, då den innehåller ett större frågebatteri än de två föregående datainsamlingarna (år 2010 och 2014) som därmed inte är fullt jämförbara.

Variablerna från 2019 års datainsamling har ordnats i tre olika teman: *Attityder till arbetsmarknadens parter*, *Skolkunskaper om arbetsmarknad och välfärd* samt *Besitta information*.⁵³ Elevernas svarsmönster illustreras i en karta – ett tvådimensionellt rum – med en vågrät och en lodrät axel med motsatta attityder (se graf 1).

⁵² Mer precist har vi använt en specifik multipel korrespondensanalys, som mer utförligt förklaras i bilagan.

⁵³ I tabell 5–7, i bilagan, framgår vilka frågor (variabler) som sorteras under respektive rubrik. Tabellerna redovisar i vilken utsträckning de aktiva variablerna bidragit till den geometriska strukturen i kartan, det vill säga varje variabls bidrag till variationen längs tre axlar.

Låg respektive hög facklig tilltro – den vågräta axeln

Den vågräta axeln visualiserar de huvudsakliga skillnaderna i elevernas svarsmönster. Det är alltså attityder till fackförbunden och deras betydelse för svensk ekonomi, för arbetsmarknaden och löntagare etc. som är den största vattendelaren bland gymnasieeleverna. De svarsmönster som kännetecknas av en stark tilltro till fackförbund och facklig verksamhet särskiljs från svarsmönster som kännetecknas av en svag tilltro eller ambivalent hållning till fackförbund och facklig verksamhet.

Till höger längs den vågräta axeln finner vi de elever som instämmer i påståendet att "facken behövs på den framtida arbetsmarknaden" och att "facken behövs för att värna om löntagares rättigheter", de som tar avstånd från påståendet att "facken inte är bra för Sveriges ekonomi", de som svarat att de helst skulle arbeta på en arbetsplats där "de flesta är med i facket" och de som svarat att "välfärden är ett resultat av fackliga ansträngningar".

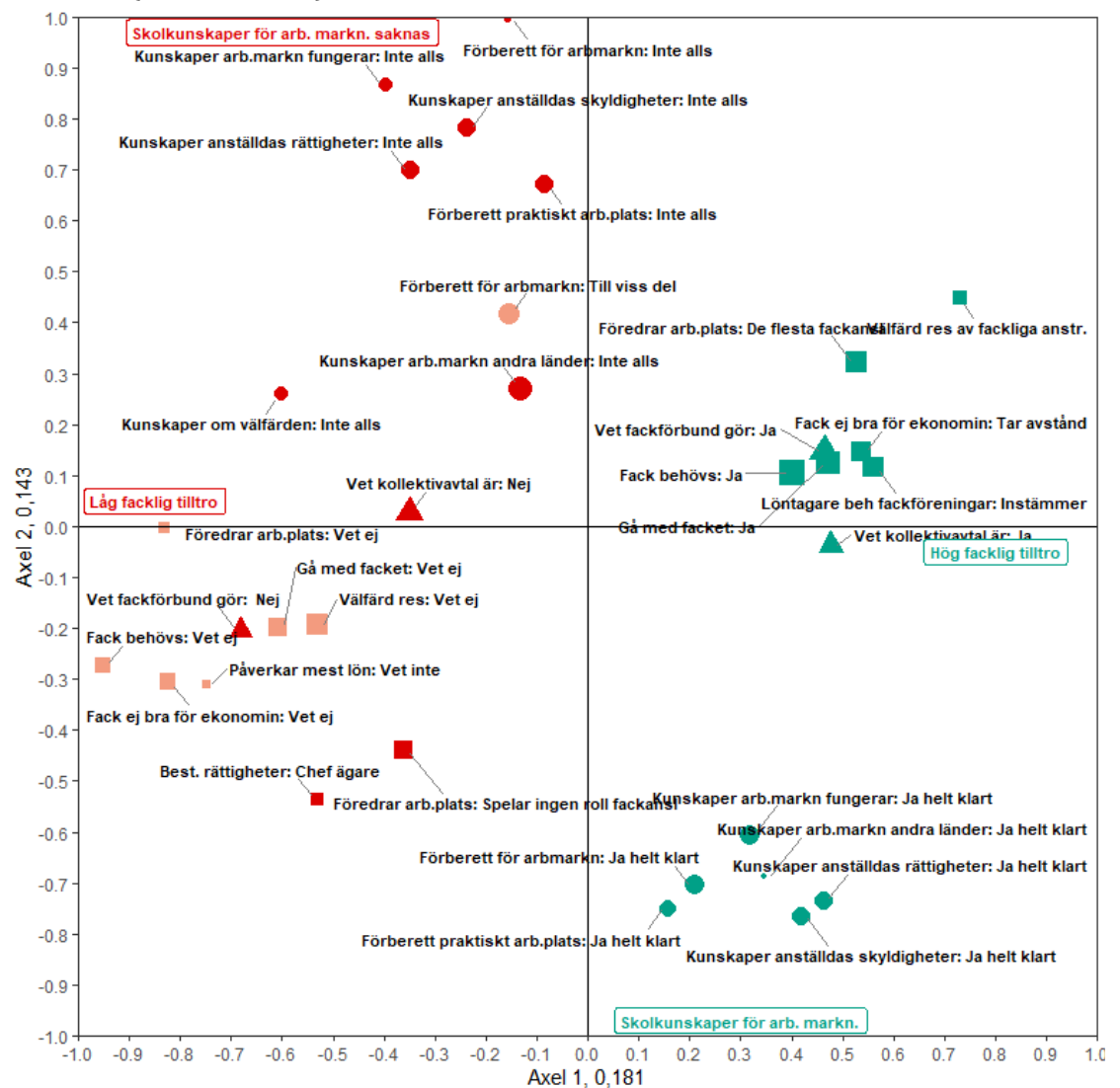
Till vänster i grafen finner vi dem som framför allt är osäkra och saknar tilltro till fackens betydelse för "välfärd" och "Sveriges ekonomi" och angivit att de inte vet om de tänker "gå med i facket" eller att det inte spelar någon roll om "de flesta" eller "nästan ingen" på arbetsplatsen är med i facket.

Tätt intill attityder som kännetecknas av en hög tilltro till facken finner vi en överrepresentation av dem som angett att de har kännedom om vad ett kollektivavtal är och vad en facklig organisation gör.

På motsvarande sätt finner vi till vänster i grafen en överrepresentation av dem som angett att de inte har kännedom om vad ett kollektivavtal är och vad ett fackförbund gör.

Dessa skillnader, synliggjorda längs den horisontella axeln, är de som främst särskiljer gymnasisters attityder till och kunskap om fackförbund och fackens roll i samhället.

Graf 1: De aktiva variablernas (svarskategoriernas) placering i rummet (av axel 1 & 2)



Teckenförklaring: ● = Skolkunskaper ■ = Attityder till facket ▲ = Att besitta information om arbetsmarknad. **Röd färg** anger nekande/avståndstagande svar, **grön färg** anger jakande/bejakande svar, **orange färg** anger svarskategorin "vet ej" eller neutralt ställningstagande.

Skolan om fack och arbetsmarknad – den lodräta axeln

I lodrät riktning sorteras attityder till gymnasieskolans förmåga att förbereda för arbetsliv och arbetsmarknad, vilka placerar gymnasisterna i två motsatta poler (graf 1). Högt upp längs grafens lodräta axel återfinns en överrepresentation av dem som svarat "inte alls" på frågor om huruvida skolan förberett eleverna för arbetsmarknad och arbetsliv och förmedlat kunskaper om hur arbetsmarknaden fungerar, om anställdas skyldigheter och rättigheter.

I den nedre delen av grafen finner vi en överrepresentation av dem som svarat att skolan "helt klart" givit dem kunskaper om hur arbetsmarknaden fungerar, om anställdas skyldigheter och rättigheter, samt de som angett att skolan förberett dem för arbetsmarknad och arbetsliv.

Att dessa attityder befinner sig strax till vänster respektive strax till höger om den lodräta axeln innebär att de som angett att skolan "inte alls" förmedlat kunskaper om vare sig anställdas skyldigheter och rättigheter eller hur arbetsmarknaden fungerar och i större utsträckning också angett attityder som kännetecknas av en låg facklig tilltro – det vill säga attityder som placerat sig långt ut till vänster längs den vågräta axeln.

På motsvarande sätt har de som svarat att skolan "helt klart" förmedlat kunskaper och förberett dem för arbetslivet, och dessutom placerat sig något till höger om den lodräta axeln, i viss utsträckning också angett attityder som kännetecknas av en hög tilltro till facken och deras verksamhet.

Notera till exempel att en överrepresentation av dem som svarat "inte alls" på frågan om skolan givit dem kunskaper om hur välfärden fungerar återfinns ganska långt till vänster längs den vågräta axeln, tätt intill attityder som kännetecknas av låg tilltro till facklig verksamhet. Skolkunskaper om arbetsmarknaden är den näst största vattendelaren i gymnasisternas syn på fack och arbetsliv.

Attityder till facket – program, plats och kön

När vi studerar vad som karaktäriserar de elever vars svarsmönster samlas till höger respektive vänster i rummet av fackliga attityder, och de svarsmönster som samlas högt upp respektive lågt ner, är de mest avgörande faktorerna elevernas programinriktning, geografiska hemvist och kön.

När vi beaktar de supplementära variablerna framträder en social struktur. De supplementära variablerna anger om de svarande individerna går på högskoleförberedande eller yrkesprogram, om de går på en friskola eller kommunal gymnasieskola, om de är kvinnliga eller manliga elever, om de bor i en storstad (A), större stad (B) eller landsbygdskommun (C). De supplementära variablernas placering i rummet av fackliga attityder pekar på att det är stora analytiska avstånd (det vill säga i grafen) mellan elever på högskoleförberedande program respektive yrkesprogram och mellan elever på gymnasieskolor i större städer med förortskommuner, elever i storstad samt elever på gymnasieprogram i landsbygdskommuner.

Det finns också en uppdelning mellan kvinnliga och manliga gymnasister, och här framträder avstånden företrädesvis mellan de kvinnliga respektive manliga gymnasisterna på yrkesprogrammen. Denna struktur liknar det mönster av olikheter och likheter som blottlagts i tidigare forskning om gymnasieskolans sociala rum.⁵⁴ Om vi beaktar gymnasieskolans differentiering kan denna uppdelning nyanseras och rimligen förklara de skilda attityder som framträder i graf 1 ovan.

Exempelvis ser vi att manliga och kvinnliga elever på kommunala högskoleförberedande gymnasieprogram i storstäder med förortskommuner placerar sig högst upp till höger i grafens övre halva (graf 2). Det betyder att det på dessa skolor finns en överrepresentation av elever vars svarsmönster pekar på hög facklig tilltro, men också att skolan inte förberett dem med kunskaper om arbetslivet. Placeringen högst upp till höger särskiljer elever på kommunala högskoleförberedande gymnasieprogram från högskoleförberedande gymnasieprogram i fristående skolor i storstäder med förortskommuner.

Det största avståndet finner vi mellan gymnasister på kommunala högskoleförberedande gymnasieprogram i storstäder och gymnasister på yrkesprogram i fristående skolor (på landsbygden såväl som i storstäder). Medan det endast är ett litet avstånd mellan kvinnliga och manliga elever på högskoleförberedande program, är avståndet mellan kvinnliga och manliga elever på yrkesprogrammen betydande. De kvinnliga eleverna på yrkesprogram återfinns tätt intill de attityder som kännetecknas av låg facklig tilltro, medan placeringen av de manliga eleverna på yrkesprogram kännetecknas av att man angett att skolan både förmedlat kunskaper om arbetsmarknaden och förberett för arbetslivet. Deras placering till höger (graf 2) pekar också på att svarsmönstret bland dessa elever kännetecknas av facklig tillit.

Skillnaderna mellan kvinnliga och manliga gymnasister på yrkesprogram kan sannolikt förklaras av att yrkesprogrammen är könssegregerade i stor utsträckning. Gymnasieskolan karaktäriseras bland annat av att hantverksprogrammet, vård- och omsorgsprogrammet och barn- och fritidsprogrammet domineras av kvinnliga elever, medan el- och energiprogrammet, VVS- och fastighetsprogrammet, bygg- och anläggningsprogrammet med flera domineras av manliga. Samtidigt är det branscher som vetter

⁵⁴ Se Forsberg 2015, 2019.

mot olika förutsättningar på arbetsmarknaden, där också den fackliga anslutningsgraden varierar kraftigt.

Gymnasister på de högskoleförberedande programmen i olika regioner sprider sig något i lodrät riktning och från övre högra kvadranten till övre vänstra kvadranten. Gymnasieelever i storstäder med förortskommuner placerar sig högt upp i rummet

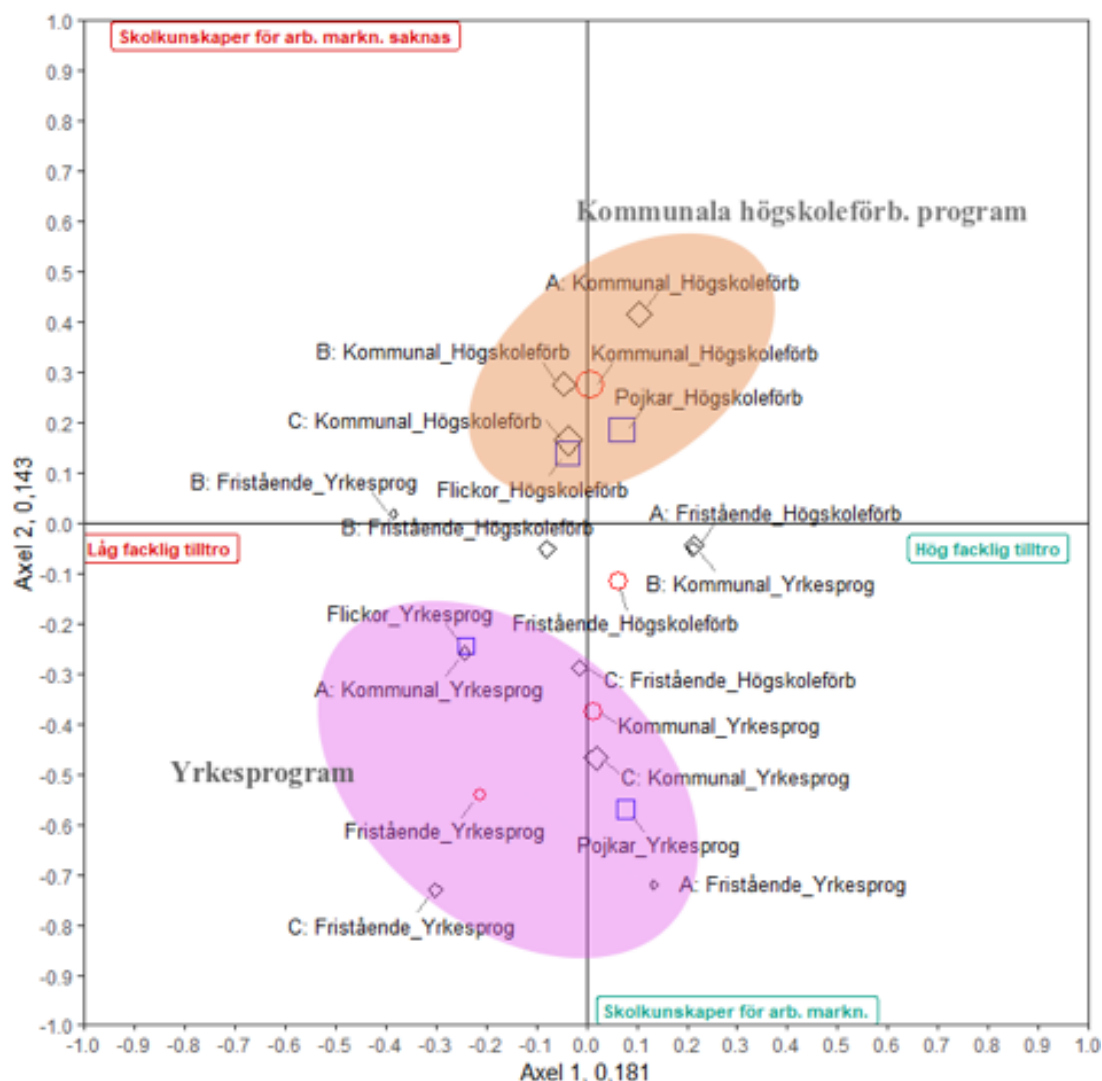
och strax till höger om den lodräta axeln, och gymnasieelever i större städer och landsbygdskommuner placerar sig strax till vänster därom (graf 2). Vi har alltså en regional spridning längs den vågräta axeln som särskiljer elever med attityder som kännetecknas av hög respektive låg tilltro till fack och facklig verksamhet (till höger respektive vänster i rummet).

Längs den lodräta axeln placerar sig elever på kommunala högskoleförberedande gymnasieprogram (såväl i storstäder som i landsbygdskommuner) längre upp än elever på fristående högskoleförberedande gymnasieprogram. Det är stort avstånd mellan elever på kommunala respektive fristående högskoleförberedande gymnasieprogram i storstäder.

Jämte en regional spridning finner vi alltså en spridning av elever på skolor i kommunal respektive fristående regi. De största avstånden visar sig dock mellan kommunala högskoleförberedande program i storstäder med förortskommuner, högst upp i grafen, och fristående yrkesprogram längst ner i grafen, och här är den regionala skillnaden inte så stor.

Jämte en regional spridning finner vi en spridning av elever på skolor i kommunal respektive fristående regi.

Graf 2: Supplementära variabler, kön, gymnasieprogram och kommungruppsindelning (A, B, C).



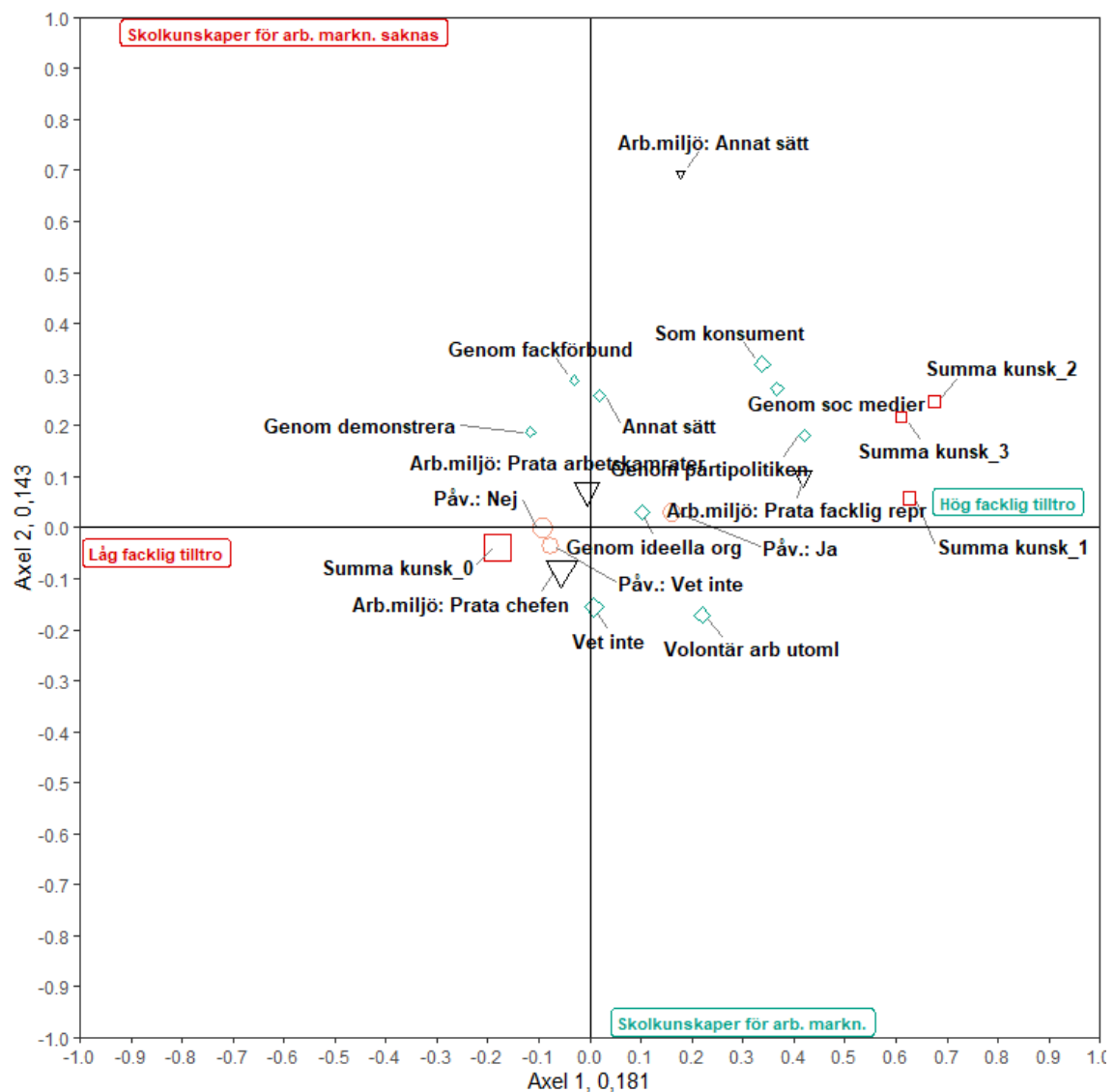
I en tredje graf (graf 3) har vi applicerat några ytterligare supplementära variabler från enkäten, som illustrerar elevers attityder till om man kan påverka arbetsförhållanden i andra delar av världen och hur, vem de skulle vända sig till om de ville påverka arbetsmiljön på en framtida arbetsplats och graden av informationsrikedom (vilka elever kan ange vad ett kollektivavtal är och vilka kan räkna upp några saker som det omfattar).

Av graf 3 framgår att attityder som kännetecknas av hög facklig tilltro uppvisas av individer som kunnat räkna upp flera saker som ingår i ett kollektivavtal (se summa_kunsk_1, 2 och 3 i graf 3). Det är individer som också angett att man kan påverka arbetsförhållandena i andra delar av världen. De anger bland annat att man påverkar arbetsförhållanden i andra delar av världen som konsument, genom sociala medier, genom fackförbund och genom partipolitik. Dessa attityder placerar sig alltså i den övre högra

halvan av rummet och här placerar sig också de som angett att de skulle prata med en facklig representant i det fall de vore anställda och önskade förbättra exempelvis arbetsmiljön på företaget.

Längre ner i grafen och till vänster om den lodräta axeln finner vi dem som angett att de skulle vända sig till chefen för att påverka arbetsmiljön. Till vänster om den lodräta axeln finner vi också dem som inte angett en enda sak som ett kollektivavtal omfattas av.

Graf 3: Placeringen av supplementära variabler om informationsrikedom och politisk påverkan.



Kluster av fackliga attityder och kunskaper

Så långt har vi visat hur attityderna till och kunskaperna om fackförbund sprider sig längs en vågrät och en lodrät axel. Analysen pekar på att vissa attityder och kunskaper hänger mer eller mindre tätt ihop. Vi kan konstatera att gymnasisternas svarsmönster kan ordnas i fyra kluster av attityder till och kunskaper om fack och arbetsmarknad.

Två av dessa kluster hittar vi i den högra halvan av rummet (graf 4 nedan). De karaktäriseras av en mer eller mindre stark dominans av positiva attityder till fackföreningar och hålls isär, i lodrät riktning, av att skolan spelat helt skilda roller.

De två andra klustren finner vi i mitten och i den vänstra halvan av graf 4. De karaktäriseras tvärtom av en svag tilltro till fackföreningar.

Graf 4: Fyra kluster av attityder till fack och arbetsliv samt beskrivning av egenskaper.



I det nedre högra hörnet finner vi ett kluster (▽) av attityder som främst uppvisas av elever som angett att deras gymnasieutbildning givit dem kunskaper om arbetsmarknadsfrågor, facket och arbetslivet, till och med kunskaper om arbetsmarknaden i andra länder. Här samlas också de som angett att de har en tilltro till fackföreningar och facklig verksamhet, de som angett att starka fack behövs för att värna löntagares rättigheter och de som angett att de tror att de kommer att gå med i facket när de börjar jobba. Här i det nedre högra hörnet samlas lite drygt hälften av dem som angett att de helst jobbar på en arbetsplats där de flesta är med i facket. De som angett att facket behövs på den framtida arbetsmarknaden är också överrepresenterade i det nedre högra hörnet (▽). Knappt hälften tar avstånd från att starka fackföreningar inte är bra för Sveriges ekonomi, men samtidigt är även de som instämmer i samma påstående (att starka fackföreningar hotar svensk ekonomi) överrepresenterade i detta kluster av attityder (se tabell 4 i bilagan). De gymnasister som angett att den svenska välfärden är ett resultat av humanistiska värderingar (snarare än exempelvis fackliga ansträngningar) är också överrepresenterade i det nedre högra hörnet.

På den vänstra sidan av grafen finner vi ett kluster av attityder (◁) som mest typiskt karaktäriseras av en ambivalent hållning till fackförbund och deras betydelse för löntagarna, arbetsmarknaden och välfärden. En överväldigande majoritet (70,5 procent) har svarat att det inte vet om de kommer att gå med i facket och mer än hälften av dem har angett att det inte spelar någon roll om de skulle jobba på ett företag där nästan alla eller, tvärtom, ingen var fackligt ansluten. Här finner vi också en överrepresentation av dem som svarat att de helst såg att en chef eller företagsägare skulle besluta om löntagares rättigheter. Det är ett utfall som möjligen mer än någon annan variabel inte markerar en ambivalens i förhållande till arbetsmarknadens parter, utan pekar på en mer eller mindre medveten acceptans av att makten ligger hos arbetsgivare snarare än i förhandlingar mellan arbetsmarknadens parter.

Klustret ▽ i nedre högra hörnet och klustret ◁ i den vänstra halvan av grafen domineras av elever på yrkesprogram, med den skillnaden att kvinnliga elever är överrepresenterade i klustret längst till vänster i grafen (◁), medan manliga elever är överrepresenterade klustret (▽) i det nedre högra hörnet. I båda dessa kluster är även elever från landsortskommuner överrepresenterade.

I det övre högra hörnet av rummet finner vi en anhopning av positiva attityder till fackförbund. Här dominerar de elever som angett att de tar avstånd från påståendet att "starka fackföreningar inte är bra för Sveriges ekonomi" och mest särskiljande är att ställningstagandet "den svenska välfärden är ett resultat av fackliga ansträngningar" (snarare än humanistiska värderingar) är överrepresenterat i det övre högra klustret. Detta kluster domineras av elever på kommunala högskoleförberedande program i storstäder med förortskommuner. Här finns också en överrepresentation av elever som kunde ange flera svar på kunskapsfrågan "vad ett kollektivavtal omfattar".

Det kluster av attityder som är centrerat i mitten av grafen utmärks av att skolan varken "helt klart" eller "inte alls", utan "till viss del" förberett för det kommande arbetslivet eller givit kunskaper om arbetsmarknaden, välfärden eller arbetslivet. Här samlas de attityder som omfamnar skarpare negativa attityder till fackligt medlemskap, vi finner nämligen en överrepresentation av dem som svarat "nej" på frågan om de tror att de ska gå med i facket när de börjar jobba i framtiden eller om de tror att facket behövs på framtidens arbetsmarknad. Därtill finner vi en överrepresentation av dem som angett att de tror att det är "den anställde som bestämmer lönen", och en knapp tredjedel av de som angett att de helst ser att löntagares rättigheter reglerades av "staten och lagen" samlas här. Drygt 60 procent av dem som samlas i detta mittersta kluster (◊) svarar "nej" på frågan om de vet vad en arbetsgivareorganisation gör och vad ett kollektivavtal är. Så många som 86 procent av dem som samlas i detta mitten-kluster har inte kunnat ange någonting som ett kollektivavtal omfattar. Elever på yrkesprogram och då främst kvinnliga elever är överrepresenterade i detta kluster (◊).

Attityderna till fack och facklig verksamhet i det övre högra klustret (▷) karaktäriseras inte bara av en överrepresentation av dem som helst jobbar på en framtida arbetsplats där "de flesta" är med i facket, utan samtidigt av en underrepresentation av dem som angett det "inte spelar någon roll". Över huvud taget är de "vet-ej" attityder som karaktäriserar en svag facklig tilltro i det vänstra klustret (◁) underrepresenterade i det övre och nedre högra klustret.

Den första axelns uppdelning mellan hög och låg tilltro till fackföreningar, facklig verksamhet etc. kan alltså i sin tur delas upp i fraktioner som samvarierar med skillnader längs axel två (attityder till gymnasieskolan), men sammansättningen av positiva attityder till fackföreningar och facklig verksamhet skiljer sig också

åt och korresponderar med elever som hör hemma i skilda utbildningsinriktningar: högskoleförberedande program och yrkesprogram.

Skillnaden mellan det nedre högra klustret (▽) och det vänstra klustret (◁) blir begriplig när vi beaktar vilka elever som befolkar dessa kluster. Vi vet att det finns en överrepresentation av manliga elever i det nedre högra klustret, respektive kvinnliga elever i det vänstra klustret, och att båda domineras av elever på ett yrkesprogram. Med tanke på det vi känner till om manligt respektive kvinnligt dominerade yrkesprogram (diagram 2) är det en rimlig tolkning att vi i det nedre högra klustret hittar elever på fordonsprogrammet, på bygg- och anläggningsprogrammet och el- och energiprogrammet. Där är den manliga dominansen påtaglig.

I klustret i den vänstra halvan av grafen skulle vi mest sannolikt hitta elever på de kvinnligt dominerade hantverksprogrammet, vård- och omsorgsprogrammet, hotell- och turismprogrammet, naturbruksprogrammet och barn- och fritidsprogrammet. Den mycket ambivalenta hållningen till fackföreningar och den svaga tilltron, för att inte säga negativa hållningen, till facklig verksamhet speglar möjligen de kvinnligt dominerade programmens relation till arbetsmarknaden.

Flera av de kvinnligt dominerade yrkesprogrammen uppvisar relativt höga andelar av elevkohorten som har en osäker eller svag ställning på arbetsmarknaden. Dessa är barn- och fritidsprogrammet, hantverksprogrammet, naturbruksprogrammet (tabell 1 och diagram 2). Drygt 15 procent av eleverna som examinerades från det kvinnligt dominerade hantverksprogrammet läsåret 2013/14 hade en svag förankring på arbetsmarknaden tre år efter gymnasieexamen (2017).

Bilden framträder än tydligare om man lägger till att de manligt dominerade programmen vetter mot branscher med en mer etablerad facklig tradition. De manligt dominerade bygg- och anläggningsprogrammet och fordonsprogrammet är visserligen relaterade till branscher och fackförbund där medlemstappet varit särskilt stort, men facken samlar ändå mer än 60 procent av arbetstagarna, medan exempelvis hotell- och restaurangförbundet samlar 27 procent av arbetstagarna inom sitt område.⁵⁵

Några av de kvinnligt dominerade yrkesprogrammen, exempelvis barn- och fritidsprogrammet och vård- och omsorgsprogrammet, vänder sig till yrken som kräver eftergymnasial utbildning och där de fackliga frågorna bland annat

⁵⁵ Se Kjellberg 2020, s. 137–138, tabell 6 och 7.

därför kan ha lägre prioritet. Det är alltså möjligt att klivet ut på arbetsmarknaden inte är dessa gymnasisters nästa steg.

UNGA OCH FACKET – EN DELAD VÄRLD

Den fackliga anslutningsgraden har debatterats en längre tid och inte minst unga löntagares lägre benägenhet att ansluta sig fackligt har stått i fokus.⁵⁶ Forskningen anger flera förklaringar till att allt färre sökt medlemskap i fackförbund, bland annat arbetsmarknadens strukturomvandling med en tillväxt av service- och tjänstejobb, en ökad andel mindre arbetsplatser där den fackliga närvaron är begränsad, samt en ökad andel tidsbegränsade visstidsanställningar där löntagare inte hinner etablera sig på en arbetsplats och kan anse sig sakna skäl och möjlighet att engagera sig fackligt. I vissa branscher och förbund är den fackliga avgiften dessutom tämligen betungande relativt lönen. Samtidigt har tillkomsten av fackliga inkomstförsäkringar stärkt medlemsrekryteringen i tjänstemannagrupperna men inte i LO-leden.⁵⁷

Till dessa slutsatser kan vi med denna studie lägga att vissa grupper av yrkeselever är dåligt förberedda för att orientera sig på arbetsmarknaden. Yrkesutbildningen och relationen mellan yrkesliv och skola har länge stått i fokus för den utbildningspolitiska debatten. Det handlar om yrkesprogrammets attraktionskraft och om matchning mellan programutbud och arbetsmarknad. Det vill säga om elevers möjligheter att etablera sig på arbetsmarknaden och, på samma gång, samhällets kompetensförsörjning.⁵⁸ De studier som redovisats och analyserats i denna rapport blottlägger att yrkeselevernans förutsättningar att orientera sig på arbetsmarknaden möjligen försämrats – eleverna förefaller dåligt och i vissa avseenden allt sämre rustade.

1990-talet och 00-talet innebar emellertid inte bara strukturella förändringar på arbetsmarknaden. I jämförelse med efterkrigstiden kom den politiska omläggningen från sysselsättningspolitik till

*Vissa grupper
av yrkeselever
är dåligt
förberedda för
att orientera
sig på arbets-
marknaden.*

⁵⁶ Jfr exv. Boeri et al. 2001, Kjellberg 2017, 2020, Vandaele 2018.

⁵⁷ Jfr Kjellberg 2020.

⁵⁸ Se bl.a. Skolverket 2014, 2016, 2018.

penningpolitik att förskjuta maktbalansen mellan fack och näringsliv, mellan arbete och kapital.⁵⁹

De fackliga förbundens inflytande på politiken har också kringskurits av politiska beslut om a-kasseavgifter, en politisk reglering av anställningsformer, lagstiftningen kring arbetsrätt och konflikträtt och särskilda lönesatsningar, det vill säga politiska ingrepp i sådant som arbetsmarknadens parter tidigare gjorde upp och förhandlade om.

Sammantaget kan detta ha grumlat förståelsen av varför det är viktigt att vara med i facket, och det fackliga arbetets betydelse kan te sig svårgripbart för unga gymnasister och arbetsmarknadens yngsta.

Rent krasst innebär detta att fackliga frågors "vardagspolitiska" närvaro minskat, vilket sannolikt spelat roll för yngre generationers föreställningar om fackens och den fackliga verksamhetens betydelse för samhällsutveckling och välfärd. Sedan 1990-talet tilldrar sig Riksbankens räntebesked större intresse än avtalsrörelsen hos en bred (och särskilt en ung) allmänhet.⁶⁰

Sedan millennieskiftet har vi därtill kunnat notera ett sjunkande intresse för att organisera sig i bredare politiska organisationer som partier och intresseföreningar.⁶¹ Det vikande intresset för facklig organisering kan med andra ord ses i ljuset av en mer allmän trend där inte minst unga medborgare visat tecken på vikande engagemang i traditionella politiska organisationer och inte sökt inflytande på traditionella politiska arenor.⁶²

Bland gymnasisterna i 2019 års enkätundersökning angav drygt hälften att de trodde att de skulle gå med i facket när de börjar jobba. Men över en tredjedel angav att det inte spelar någon roll om de skulle jobba på en arbetsplats där de flesta eller nästan ingen är med i facket. Betraktar vi dessa siffror demografiskt och blickar framåt, förefaller det finnas en risk för att den fackliga

⁵⁹ Se Bergström 2001, s. 135–137, Bergström 2007, Nycander 2002, s. 425 ff. Jfr också Svenning 2018, s. 255ff. Svenning noterar det, för fackföreningsrörelsen, riskabla med strategin att politiker under redan under 1970-talet tog över arbetslivsfrågor om lön, arbetsmiljö och medbestämmande. Det bröt mot en praxis i den svenska modellen där arbetsmarknadens parter löst dessa frågor.

⁶⁰ Se Bergström 2001, s. 135–137.

⁶¹ Se Amnå 2008, Amnå & Ekman 2013, Bergström 2015, Esaiasson & Westholm 2006. Det finns en omfattande forskningslitteratur som inledningsvis blottade ett minskat intresse att delat i politiska föreningar och partier men också i civilsamhällets föreningsliv i allmänhet (jfr exv. Putnam, Robert D 1993: *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy* och uppföljaren från 2001: *Bowling Alone. The collapse and revival of American community*). Andra forskare kom senare att peka på att framför allt den yngre generationens faktiska politiska engagemang stod att finna i andra former och på andra arenor, se exv.: Michele Micheletti och Dietlind Stollés (2004) analyser av politiska konsumenter och Magnus Wennerhags (2008) analyser av politisk aktivism.

⁶² Jfr Bergström 2001, Bergström 2015.

organisationsgraden skulle kunna sjunka ner till halva löntagarkåren.

Trots att yrkesutbildning och kopplingen mellan skola och arbetsliv är ett politiskt prioriterat område, som bottnar i frågor om arbetslöshet och kompetensförsörjning, förefaller fackförbunden ha svårt att knyta an till de yngre löntagarna. Möjligen har fokus för utbildningspolitiken alltför ensidigt handlat om relationen mellan utbildning och arbete (det vill säga mer på kontakt med företrädare för olika branscher än med löntagarorganisationerna). Det är ingen självklar koppling. En vidgning av perspektivet från "arbetsmarknaden" till "arbetslivet", där löntagarnas rättigheter och organisationer mer tydligt ingår (med tillhörande uppdrag för skolorna) skulle möjligen bidra till att överbrygga denna klyfta.

Kategoriseringen av gymnasister i två skilda typer av gymnasieutbildningar – högskoleförberedande program och yrkesprogram – är en väldigt grov uppdelning och döljer skillnader inom grupperna högskoleförberedande program och yrkesprogram. Därför bidrar de supplementära variablerna som vi analyserat till att illustrera hur elever med hög facklig tilltro inte bara karaktäriseras av att de, till övervägande del, är elever på högskoleförberedande program. Dessa elever karaktäriseras också av större kunskap, eller informationsrikedom – de vet vad ett fackförbund gör och vad ett kollektivavtal är och kan därtill ange flera exempel på vad ett kollektivavtal omfattar. De kännetecknas också av att de hyser tilltro till att man kan påverka arbetsförhållanden i andra länder och sätter då sin tillit till traditionella politiska arenor, men också till påverkan genom konsumtion och via sociala medier. Att påverka som konsument och via sociala medier ligger tätt intill den position där flickor på högskoleförberedande program placerar sig i kartan av fackliga attityder.

Ett antal studier pekade under 2000-talets första årtionde på ett trendbrott i ungas sätt att värdera och utöva politik.⁶³ Ungdomar visade sig i högre grad än äldre generationer relatera politik, vad politik är och hur man deltar politiskt till mindre konventionella former och arenor, såsom politiskt motiverad konsumtion, och vände ryggen till traditionellt politiskt deltagande i exempelvis politiska partier.

⁶³ Se bl.a. Amnå & Ekman 2013, Esaiasson & Westholm 2006, Micheletti 2003, Micheletti & Stolle 2004, Peterson et al. 1998, Sörbom 2005.

I en tidigare studie av gymnasieungdomars attityder till samhällsfrågor och politik har vi kunnat konstatera att 30 procent av dem ägnat sig åt politisk konsumtion, exempelvis "buycotting" (stödköp) eller att "bojkotta" varor för att stödja eller protestera mot produktionsmetoder, arbetsvillkor och/eller företagspolicy. Det är värt att notera att det visar sig vara stora skillnader mellan gymnasister på yrkesprogram och högskoleförberedande program, men därtill mellan olika högskoleförberedande program. Företrädesvis var det gymnasister på samhällsvetenskapligt program med språklig och/eller kulturell inriktning som värderade just sådana alternativa politiska arenor som konsumtion och sociala medier högt. Kvinnliga gymnasister angav i större utsträckning än manliga gymnasister att de var aktiva politiska konsumenter.⁶⁴

Precis som vi i denna analys av attityder till fack och facklig verksamhet, samt kunskaper om arbetsmarknad och arbetsliv, kan

Attityder till fack och facklig verksamhet är något man erövrar i sociala sammanhang,

peka ut skillnader mellan gymnasister i storstäder och förortskommuner och gymnasister i landsortskommuner, blottade vår tidigare analys av unga gymnasisters attityder till samhällsfrågor och politik skillnader i åsiktorienteringar och politiska praktiker mellan den akademiska staden Uppsala och industriorterna i Bergslagen.⁶⁵

Avstånden i fackliga attityder mellan yrkesprogram och högskoleförberedande program, elever i stad och land samt kvinnliga och manliga elever liknar alltså ett mönster som varit framträdande i andra analyser av hur gymnasister förhåller sig till samhällsfrågor och politik i vidare mening.⁶⁶ Skillnaden mellan stad och land döljer

sociala strukturer men också historiska lager av vitt skilda arbetsmarknader och vittnar om olika utsiktspunkter för de gymnasister som står på tröskeln till att antingen göra ett viktigt eftergymnasialt utbildningsval eller ta klivet ut i arbetslivet.

Det är alltså bland dem som uppger ett ringa intresse och förtroende för facken och facklig verksamhet, samt uppvisar låga kunskaper om facklig verksamhet och arbetsmarknaden, som vi har anledning att tro att en osäker och svag anknytning till arbetsmarknaden är mest sannolik.

Attityder till fack och facklig verksamhet är något man erövrar i sociala sammanhang, man skaffar sig kunskaper om en

⁶⁴ Se Bergström 2015, s. 139–140, 145, 150.

⁶⁵ Se Bergström 2015, s. 163 ff.

⁶⁶ Se Bergström 2015.

arbetsmarknad och arbetsmarknadens parter i och med sin uppväxt och mötet med olika samhällsinstitutioner: i familjen, i skolan och i mötet med arbetsplatser etc. I det ljuset riskerar de fackliga organisationernas medlemstapp att bli självförstärkande, eftersom en tidig organisering är en nyckelfaktor för att förbli organiserad arbetslivet igenom.

Även om skolan alltså spelar en viktig roll, som den dessutom tycks ha blivit sämre på att axla, är det uppenbart att facken har en hemläxa om man ska kunna nå och rekrytera fler unga.

Den fackliga organisationsgraden har sjunkit mest i det så kallade LO-kollektivet, och i dag är en större andel av tjänstemännen än av arbetarna fackligt organiserade. Det finns flera förklaringar till detta.⁶⁷ I denna rapport vill vi emellertid lyfta fram att attityder till fack och facklig organisering är något av en vattendelare mellan de gymnasieungdomar som går på högskoleförberedande program och de som går ett yrkesprogram. Det mönster som råder på arbetsmarknaden bland tjänstemän och arbetare tycks alltså råda även bland unga gymnasister som ännu inte på allvar tagit del av arbetsmarknadens lönenivåer, anställningsförhållanden eller arbetsvillkor. Man kan skönja en mer positiv hållning till fack och facklig verksamhet bland gymnasisterna i högskoleförberedande program än bland elever på yrkesprogram.

Dessa starka övergripande mönster, men också de mer nyanserade dimensionerna som vi redovisat i analysen av olika elevkluster tidigare i denna rapport, är viktiga såväl för fackliga organisationer som för utbildningspolitiken att fördjupa sig i om man vill motverka en trend med allt sämre organisationsgrad på svensk arbetsmarknad.

⁶⁷ Se t.ex. Kjellberg (2020).

BILAGA

Metodbeskrivning och kompletterande information

På basis av elevernas enkätsvar har vi kartlagt svarsmönstren med en *multipl korrespondensanalys* (MCA).⁶⁸ Den ledande frågan för denna kartläggning var vilka attityder, ställningstaganden och svar på kunskapsfrågor som ligger nära varandra – i kraft av likheter i individernas svarsmönster – och omvänt vilka attityder och kunskaper som hamnar långt från varandra – i kraft av olikheter i individers svarsmönster. Analysen bygger endast på 2019 års data, då denna enkät innehåller ett större frågebatteri och inte är fullt jämförbar med de två föregående datainsamlingarna från år 2010 och 2014. För att enkätunderlaget skall motsvara totalpopulationen har individerna tillförts en vikt (kön och årskurs), vikten är baserad på data från Skolverket. Rummet struktureras av de **aktiva variabler** som utifrån ett antal teman valts ut för analys (se tabell 6–8 nedan).

Korrespondensanalysen genererar två geometriska rum, ett för individerna, som redovisar medelpunkterna för samtliga individer (graf 5 nedan), och ett för svarskategorierna, med medelpunkter för varje svarskategori (se graf 1). Rummen är homologa på så sätt att avstånden mellan individerna bestäms av hur de svarat på de frågor som utgör analysens **aktiva variabler**. Stora avstånd mellan individpunkter markerar att svarsmönstren skiljer sig åt på avgörande sätt på de frågor som utgör de aktiva variablerna. De viktigaste skillnaderna uppträder längs den första (horisontella) axeln, de näst viktigaste skillnaderna längs den andra lodräta axeln, därefter längs den tredje axeln och så vidare.

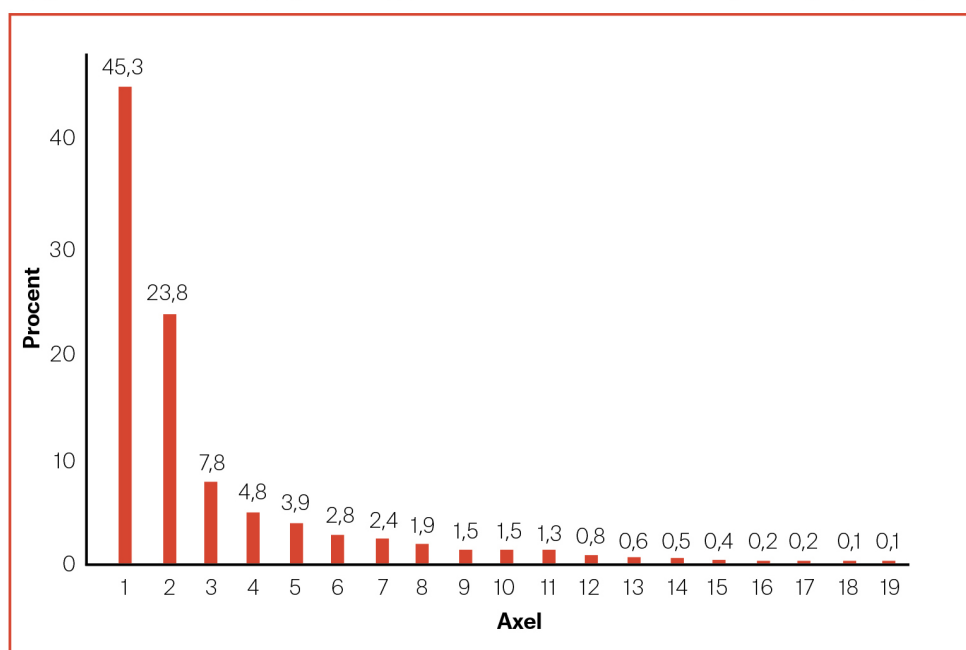
Vid sidan av de aktiva variabler som strukturerar rummet används **supplementära variabler** för att analysera hur exempelvis kön, typ av gymnasieprogram och geografisk hemvist korresponderar med de aktiva variablerna (se graf 2 och 3). De supplementära variablerna påverkar inte strukturen på rummen utan appliceras i efterhand för att synliggöra vad som i övrigt karakteriserar de skillnader i svarsmönster som de aktiva variablerna skapat. Dessa supplementära variabler är därmed centrala för att tolka och förstå rummet av attityder.

Rummen byggs upp av axlar som är hierarkiskt ordnade, där den första axeln förklarar mest av den totala variansen i materialet, den andra axeln näst mest och så vidare. I diagram 19 nedan framgår

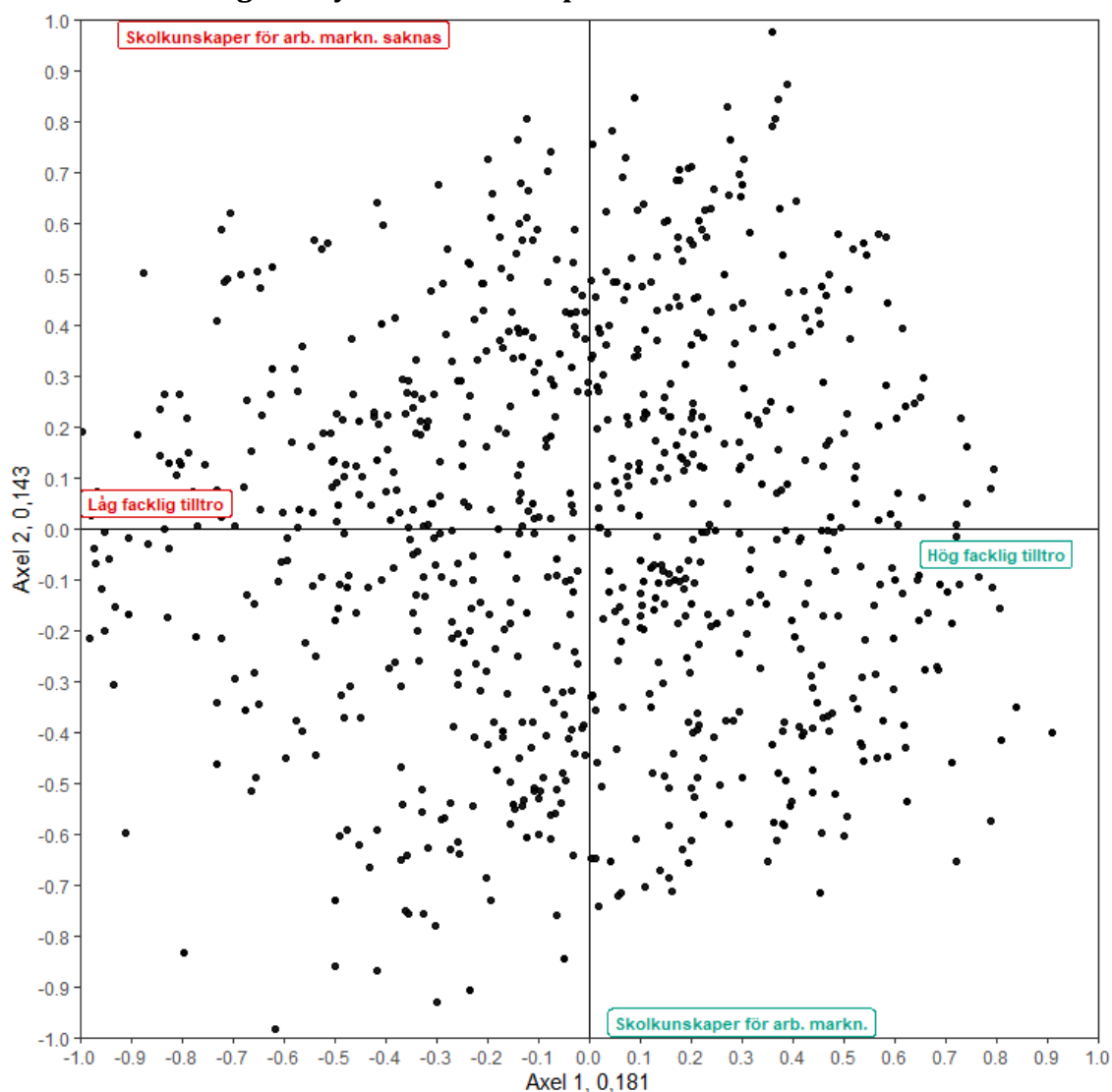
⁶⁸ MCA tillhör jämte *korrespondensanalys* (CA) och *principalkomponentanalys* (PCA) familjen geometrisk dataanalys (GDA).

axlarnas bidrag i procent av den totala variansen. Axlarnas bidragsvärden ger oss en uppskattning av hur många dimensioner som det är meningsfullt att tolka. Med tanke på att de två första axlarna förklarar närmare 70 procent av den totala variansen och att skillnaderna i förklaringsprocent är stora mellan axel 2 och axel 3 förhåller vi oss enbart till de två första dimensionerna i vår analys. Kartan i graferna 1–4 åskådliggör således ett tvådimensionellt rum.

Diagram 19. Axlarnas bidragsvärden, procent av den totala variansen (mod. egenvärden)



Graf 5: Individmoln axel 1 och 2. Individernas spridning i rummet av fackliga attityder och kunskaper:



Till grund för analysen av MCA-resultaten ligger även en genomgång av de olika variabelvärdenas bidrag till respektive axels varians. Genom att summera de enskilda variabelernas bidragsvärden på respektive axel åskådliggörs den vikt respektive tema kan tillskrivas. Vi kan exempelvis konstatera att *Attityder till arbetsmarknadens parter* bidrar mest till variansen på axel ett, vilket illustreras grafiskt som horisontella avstånd i graf 1. När man summerar variabelernas bidrag på respektive axel kan man konstatera att 67 procent av variationen på den första axeln förklaras av variabler som rör attityder till arbetsmarknadens parter.

Även temat *Besitta information* (det vill säga att man angett att man vet vad fackförbunden gör eller vet vad ett kollektivavtal är) bidrar, i jämförelse med axel två, starkt till den första axeln.

Temat *Skolkunskaper om arbetsmarknaden och välfärd* strukturerar axel två (sammanlagt 79 procent), vilket illustreras grafiskt som lodräta avstånd i graf 1. Variabler på temat "*Skolkunskaper*" bidrar även i störst utsträckning till strukturen på axel tre och då i kombination med *Attityder till arbetsmarknadens parter* (28 procent). Tabell 6–8 redovisar de aktiva variabelernas bidrag till axel 1–3, fördelat på olika teman: frågor som rör attityder till arbetsmarknad och fackförbund,⁶⁹ påstående om skolan,⁷⁰ och kunskapsfrågor, frågor om vilken information/kunskap eleverna har.⁷¹

Tabell 6. Attityder till arbetsmarknadens parter.

Variabel	Axel 1	Axel 2	Axel 3
Svensk välfärd ett resultat av	8.54	2.35	0.12
Lönesättning bestäms av	4.11	1.92	2.39
Som företagsägare hur vill du att rättigheter bestäms?	3.90	2.78	5.12
Vill du jobba på en arbetsplats där de flesta eller nästan inga är med i facket?	8.80	4.59	1.89
Kommer du att gå med i facket när du börjar jobba?	8.57	0.93	4.67
Behövs facken på en framtida arbetsmarknad?	11.20	1.05	2.65
Löntagare behöver starka fack för att värna om rättigheter	11.82	2.28	4.32
Starka fack ej bra för Sveriges ekonomi	10.04	2.10	7.09
Bidragsvärde summerat	66.98	17.99	28.24

⁶⁹ Frågorna i Tabell 6 formulerades så här: Tror du att det svenska välfärdsystemet med a-kass, sjukpenning, föräldraförsäkring och pensioner i första hand är ett resultat av: 1) fackliga initiativ, 2) Humanistiska värderingar, 3) Något annat ? 9) Vet inte. Vem eller vad tror du bestämmer/påverka när lönen för en anställd sätts? Om du ägde ett företag, hur skulle du vilja att rättigheter som lön och semester m.m bestämdes: 1) Allt bestämdes genom staten i form av lagar, 2) Du som chef och ägare bestämde allt själv, 3) Genom förhandlingar med de anställdas fackförbund, 4) Annat sätt, 9) Vet inte. Skulle du hellre vilja jobba på en arbetsplats där de flesta är med i facket en arbetsplats där nästan ingen är med i facket: 1) De flesta, 2) Nästan ingen, 3) Det spelar ingen roll, 9) Vet inte. Tror du att du kommer att gå med i facket när du börjar jobba efter det att du avslutat dina studier på gymnasiet eller högskola: 1) Ja, 2) Nej, 9) Vet ej.

⁷⁰ Frågorna i Tabell 7 formulerades så här: Tycker du att skolan... a): Har varit tillräcklig för att förbereda dig för arbetsmarknaden? b): Har förberett dig på hur det fungerar praktiskt på en arbetsplats? c): Har gett dig kunskaper om hur arbetsmarknaden fungerar? d) Har gett dig kunskaper om dina rättigheter som anställd på arbetsmarknaden? e): Har gett dig kunskaper om dina skyldigheter som anställd på arbetsmarknaden? f): Har gett dig kunskaper om hur välfärden fungerar? g): Har gett dig kunskaper om arbetsmarknaden i andra länder?

⁷¹ Frågorna i tabell 8 formulerades så här: Vet du vad ett fackförbund gör? 1)Ja, 2) Nej, 9) Vet inte. Vet du vad en arbetsgivarorganisation gör? 1) Ja, 2) Nej, 9) Vet inte. Vet du vad ett kollektivavtal är? 1) Ja, 2) Nej, 9) Vet inte.

Tabell 7. Skolkunskaper om arbetsmarknad och välfärd.

Variabel	Axel 1	Axel 2	Axel 3
Förbereder för arbetsmarknad	0.99	15.56	4.72
Förbereder praktiskt för arbetsliv	0.33	12.94	12.36
Ger kunskap om arbetsmarknad	2.56	13.12	11.87
Ger kunskaper om arbetstagares rättigheter	4.06	14.97	12.99
Ger kunskap om arbetstagares skyldigheter	2.99	16.61	15.20
Ger kunskap om svensk välfärd	4.18	0.94	1.55
Ger kunskap om arbetsmarknad i andra länder	0.94	4.94	8.10
Bidragsvärde summerat	16.05	79.08	66.79

Tabell 8. Kunskaper och information om arbetsmarknad.

Variabel	Axel 1	Axel 2	Axel 3
Vet vad fackförbund gör	9.99	1.28	0.72
Vet vad arbetsgivarorganisationer gör	1.19	1.61	2.08
Vet vad kollektivavtal är	5.79	0.05	2.18
Bidragsvärde summerat	16.97	2.93	4.98

Tabeller: fördelningen av variabler i fyra kluster

Tabellerna 9–16 visar de aktiva variablernas fördelning i fyra kluster samt de supplementära variablernas distribution i respektive kluster.

Tabell 9. De aktiva variablernas fördelning i kluster 1.

Variabel	Modalitet	Modalitets % i partitionen	Modalitets % i samplet	Överrepresentation
Har skolan givit dig kunskaper om dina rättigheter som anställd?	Ja, helt klart	84.81	37.33	2.27
Har skolan givit dig kunskaper om dina skyldigheter som anställd?	Ja, helt klart	80.57	35.73	2.25
Har skolan givit dig kunskaper om arbetsmarknaden i andra länder?	Ja, helt klart	20.14	10.48	1.92
Har skolan förberett dig för arbetsmarknaden?	Ja, helt klart	74.91	41.52	1.80
Har skolan givit dig kunskaper om hur en arbetsplats fungerar praktiskt?	Ja, helt klart	53.71	30.04	1.79
Har skolan givit dig kunskaper om hur arbetsmarknaden fungerar?	Ja, helt klart	71.38	40.82	1.75
Starka fackföreningar är inte bra för Sveriges ekonomi.	Instämmer	16.96	10.48	1.62
Vet du vad kollektivavtal är?	Ja	66.08	44.71	1.48
För att värna om sina rättigheter behöver löntagare starka fackfören.	Instämmer	66.43	45.61	1.46
Vet du vad en arbetsgivarorg. gör?	Ja	56.54	40.02	1.41
Har skolan givit dig kunskaper om arbetsmarknaden i andra länder?	Till viss del	34.28	26.25	1.31
Vad tror du bestämmer en anställds lön?	Facket	25.09	19.26	1.30
Vet du vad fackförb. gör?	Ja	77.39	60.48	1.28
Starka fackföreningar är inte bra för Sveriges ekonomi.	Tar avstånd	48.41	38.22	1.27
Har skolan givit dig kunskaper om hur välfärden fungerar?	Ja, helt klart	63.96	51.00	1.25
Tror du att du kommer att gå med i facket?	Ja	69.26	55.99	1.24
Vad är svensk välfärd ett resultat av?	Humanistiska värder.	38.52	31.34	1.23
Tror du att facket behövs på framtidens arbetsmarknad?	Ja	84.45	69.66	1.21
Skulle du vilja jobba på en arbetsplats där de flesta eller nästan ingen är med i facket?	De flesta	56.18	48.80	1.15

Tabell 10. De supplementära variablernas distribution i kluster 1.

Variabel	Modalitet	Modalitets % i partitionen	Modalitets % i samplet	Överrepresentation
Huvudm.-gymnasieinrikt	Friständ yrkesförbered.	9.54	5.79	1.65
Svarsfrekvens-kunskapsfråga	En (1)	13.43	8.48	1.58
Kön-gymnasieinriktn.	Man yrkesförbered.	22.26	14.47	1.54
Vad har givit dig bäst kunskaper om arbetsliv	Läromedel	15.90	10.98	1.45
SKL-huvudm.-gymnasieinrikt	Landsortskommun-kom-yrkesförbered.	20.14	14.47	1.39
Hur skulle de gå tillväga för att påverka arbetsmiljö	Prata m. facklig representant	15.90	11.48	1.39
Gymnasieinrikt.	Yrkesförberedande	36.04	26.75	1.35
Huvudman	Fristående	31.10	24.05	1.29
Huvudm.-gymnasieinrikt	Kommunal yrkesförbered.	25.80	20.06	1.29
Kön	Man	57.60	50.00	1.15
Tror du man kan påverka arbetsförhållanden i andra länder	Ja	40.28	35.03	1.15
SKL	Landsortskommun.	52.30	46.11	1.13

Tabell 11. De aktiva variablernas fördelning i kluster 2.

Variabel	Modalitet	Modalitets % i partitionen	Modalitets % i samplet	Överrepresentation
För att värna om sina rättigheter behöver löntagare starka fackfören.	Vet ej	75.85	22.26	3.41
Starka fackföreningar är inte bra för Sveriges ekonomi.	Vet ej	81.64	28.44	2.87
Vet du vad fackförb. gör?	Vet ej	13.04	5.09	2.56
Tror du att facket behövs på framtidens arbetsmarknad?	Vet ej	62.32	25.05	2.49
Vad tror du bestämmer en anställds lön?	Vet ej	28.50	12.57	2.27
Skulle du vilja jobba på en arbetsplats de flesta eller nästan ingen är med i facket?	Vet ej	31.88	14.37	2.22
Vet du vad kollektivavtal är?	Vet ej	12.08	5.79	2.09
Om du ägde ett företag, hur skulle du vilja att rättigheter beslutades?	Chef/ägare beslut	32.37	16.77	1.93
Vet du vad fackförb. gör?	Nej	65.70	34.43	1.91
Om du ägde ett företag, hur skulle du vilja att rättigheter beslutades?	Vet ej	8.70	4.59	1.89
Tror du att du kommer att gå med i facket?	Vet ej	70.53	37.43	1.88
Vet du vad en arbetsgivarorg. gör?	Vet ej	8.70	4.89	1.78
Vad är svensk välfärd ett resultat av?	Vet ej	82.13	47.21	1.74
Har skolan givit dig kunskaper om hur välfärden fungerar?	Nej, inte alls	38.16	21.96	1.74
Tror du att facket behövs på framtidens arbetsmarknad?	Nej	8.70	5.29	1.64
Skulle du vilja jobba på en arbetsplats de flesta eller nästan ingen är med i facket?	Spelar ingen roll	54.59	35.73	1.53
Har skolan givit dig kunskaper om dina rättigheter som anställd?	Nej, inte alls	52.66	37.13	1.42
Vad tror du bestämmer en anställds lön?	Av stat och lagar	24.15	17.56	1.38
Vet du vad kollektivavtal är?	Nej	64.25	49.50	1.30
Har skolan givit dig kunskaper om hur arbetsmarknaden fungerar?	Nej, inte alls	30.92	23.75	1.30
Har skolan givit dig kunskaper om dina skyldigheter som anställd?	Nej, inte alls	43.96	35.43	1.24
Har skolan förberett dig för praktiskt arbetsliv?	Nej, inte alls	42.51	35.23	1.21
Har skolan givit dig kunskaper om arbetsmarknaden i andra länder?	Nej, inte alls	72.46	62.18	1.17

Tabell 12. De supplementära variablernas distribution i kluster 2.

Variabel	Modalitet	Modalitets % i partitionen	Modalitets % i samplet	Överrepresentation
Anställd eller egenföretagare	Vet inte	24.15	10.78	2.24
Årskurs	Årskurs 1	41.55	34.13	1.22
Svarsfrekvens-kunskapsfråga	Noll (0)	93.72	77.94	1.20
SKL	Landsortskommun	52.66	46.11	1.14
Kön	Kvinna	56.52	50.00	1.13
Hur påverkar man arbetsförhållanden i andra länder	Ej svar	71.50	64.97	1.10

Tabell 13. De aktiva variablernas fördelning i kluster 3.

Variabel	Modalitet	Modalitets % i partitionen	Modalitets % i samplet	Överrepresentation
Har skolan förberett dig för arbetsmarknaden?	Nej. inte alls	24.91	11.48	2.17
Har skolan givit dig kunskaper om dina skyldigheter som anställd?	Nej. inte alls	75.85	35.43	2.14
Har skolan givit dig kunskaper om dina rättigheter som anställd?	Nej. inte alls	74.34	37.13	2.00
Har skolan givit dig kunskaper om hur arbetsmarknaden fungerar?	Nej. inte alls	47.17	23.75	1.99
Vad är svensk välfärd ett resultat av?	Facklig anstr.	39.62	21.46	1.85
Har skolan förberett dig för praktiskt arbetsliv?	Nej. inte alls	62.26	35.23	1.77
Skulle du vilja jobba på en arbetsplats där de flesta eller nästan ingen är med i facket?	De flesta	74.34	48.80	1.52
Starka fackföreningar är inte bra för Sveriges ekonomi.	Tar avstånd	56.60	38.22	1.48
För att värna om sina rättigheter behöver löntagare starka fackfören.	Instämmer	65.28	45.61	1.43
Vad tror du bestämmer en anställds lön?	Facket	25.66	19.26	1.33
Tror du att du kommer att gå med i facket?	Ja	72.83	55.99	1.30
Om du ägde ett företag, hur skulle du vilja att rättigheter beslutades?	Facklig förhandl.	77.74	60.88	1.28
Har skolan förberett dig för arbetsmarknaden?	Till viss del	57.36	45.31	1.27
Vad tror du bestämmer en anställds lön?	Kollektivavtalet	26.79	21.06	1.27
Tror du att facket behövs på framtidens arbetsmarknad?	Ja	87.92	69.66	1.26
Har skolan givit dig kunskaper om arbetsmarknaden i andra länder?	Nej. inte alls	77.74	62.18	1.25
Vet du vad fackförb. gör?	Ja	75.85	60.48	1.29
Vet du vad en arbetsgivarorg. gör?	Nej	63.77	55.09	1.16
Vet du vad kollektivavtal är?	Ja	51.32	44.71	1.15

Tabell 14. De supplementära variablernas distribution i kluster 3.

Variabel	Modalitet	Modalitets % i partitionen	Modalitets % i samplet	Överrepresentation
Vad har givit dig bäst kunskaper om arbetsliv	Besök av fack o närliv	10.19	5.79	1.76
Svarsfrekvens-kunskapsfråga	Tre (3)	7.55	4.59	1.64
SKL-huvudm.-gymnasieinrikt	Storstad-kom-hgsk.förbered	26.79	16.57	1.62
Svarsfrekvens-kunskapsfråga	TVÅ (2)	12.83	8.18	1.57
Huvudm.-gymnasieinrikt	Kom.-Hgsk.förbered.	71.32	53.49	1.33
Anställd eller egenföretagare	Egen företagare	17.74	13.47	1.32
Kön-gymnasieinrikt	Man högskoleförbered.	44.91	34.63	1.30
SKL-huvudm.-gymnasieinrikt	Störrestad-kom-hgsk.förbered.	18.49	14.57	1.27
SKL	Storstad m förort	36.23	29.64	1.22
Gymnasieinrikt.	Högskoleförbered.	87.17	72.26	1.21
SKL	Större stad	29.06	24.25	1.20
Huvudman	Kommunal	80.75	74.05	1.09

Tabell 15. De aktiva variablernas fördelning i kluster 4.

Variabel	Modalitet	Modalitets % i partitionen	Modalitets % i samplet	Överrepresentation
Har skolan givit dig kunskaper om dina rättigheter som anställd?	Till viss del	58.70	25.15	2.33
Har skolan givit dig kunskaper om dina skyldigheter som anställd?	Till viss del	59.92	28.24	2.12
För att värna om sina rättigheter behöver löntagare starka fackfören.	Varken eller	48.99	23.25	2.11
Starka fackföreningar är inte bra för Sveriges ekonomi.	Varken eller	44.53	22.85	1.95
Tror du att facket behövs på framtidens arbetsmarknad?	Nej	8.91	5.29	1.68
Vad tror du bestämmer en anställds lön?	Den anställda	16.60	10.28	1.61
Har skolan förberett dig för praktiskt arbetsliv?	Till viss del	52.63	33.73	1.56
Om du ägde ett företag, hur skulle du vilja att rättigheter beslutades?	Av stat och lagar	27.13	17.56	1.54
Tror du att du kommer att gå med i facket?	Nej	9.72	6.59	1.48
Har skolan givit dig kunskaper om hur arbetsmarknaden fungerar?	Till viss del	51.01	34.93	1.46
Har skolan förberett dig för arbetsmarknaden?	Till viss del	63.56	45.31	1.40
Har skolan givit dig kunskaper om arbetsmarknaden i andra länder?	Till viss del	36.03	26.25	1.37
Vad är svensk välfärd ett resultat av?	Humanistiska värder.	39.27	31.34	1.25
Vet du vad kollektivavtal är?	Nej	61.54	49.50	1.24
Har skolan givit dig kunskaper om hur välfärden fungerar?	Till viss del	31.58	26.15	1.21
Vet du vad en arbetsgivarorg. gör?	Nej	64.78	55.09	1.18

Tabell 16. De supplementära variablernas distribution i kluster 4.

Variabel	Modalitet	Modalitets % i partitionen	Modalitets % i samplet	Överrepresentation
Kön gymnasieinrikt	Kvinna yrkesförb.	16.60	12.28	1.35
Huvudm.-gymnasieinrikt	Kommunal yrkesförb.	24.70	20.06	1.23
Vad har givit dig bäst kunskaper om arbetsliv	Studiebesök o praktik	34.01	27.84	1.22
Svarsfrekvens-kunskapsfråga	Noll (0)	86.23	77.94	1.11
Hur påverkar man arbetsförhållanden i andra länder	Ej svar	70.45	64.97	1.08

LITTERATURLISTA

- Adermon, Adrian & Gustafsson, Magnus (2015): Polarization and Task-biased Technological Change, Evidence from Sweden, 1975–2005. *Scandinavian Journal of Economics*, (117), s. 878–917.
- Ahrne, Göran; Christine Roman & Franzén, Mats (2003): *Det sociala landskapet: en sociologisk beskrivning av Sverige från 1950-talet till början av 2000-talet*. Stockholm: Bokförlaget Korpen.
- Akerlof, George (1980): A Theory of Social Custom, of Which Unemployment May Be One Consequence. *Quarterly Journal of Economics*, 95, s. 749–775.
- Amnå, Erik 2008: *Jourhavande medborgare*. Lund: Studentlitteratur.
- Amnå, Erik & Ekman, Joakim (2013): Political Participation and Civic Engagement: Towards a New Typology. *Human Affairs*, 22, 282–300.
- Bergström, Villy (2001): Comments. I Tito Boeri et al. red.: *The Role of Unions in the Twenty-First Century*, s. 135–138. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Bergström, Villy (2007): *Rättvisa, solidaritet och anpassning. Landsorganisationens ekonomiska politik under fem årtionden*. Stockholm: Atlas.
- Bergström, Ylva (2015): *Unga och politik. Utbildning, kön, plats och klass*. Stockholm: Premiss förlag.
- Börjesson, Martin (2001): Vad innebar 1990-talet för ungdomars livsvillkor? SOU 2001:54 *Ofärd i välfärd*, s. 143–172.
- Börjesson, Mikael (2017): Det svenska gymnasiefältet: Ett exempel på utbildningssociologiska studier i Sverige. I: *Lärande, skola, bildning*, s. 415–432. Stockholm: Natur och Kultur.
- Börjesson, Mikael et al. (2016): Elite Education in Sweden: a contradiction in terms? I Claire Maxwell & Peter Aggleton red.: *Elite Education. International perspectives*, s. 92–103. Oxon/New York: Routledge.
- Calmfors, Lars et al. (2001): The Future of Collective Bargaining in Europe. I Tito Boeri et al. red.: *The Role of Unions in the Twenty-First Century*, s. 3–134. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Esaiasson, Peter & Westholm, Anders (2006): *Deltagandets mekanismer*. Stockholm: Liber.
- Forsberg, Håkan (2015): *Kampen om eleverna. Gymnasiefältet och skolmarknadens framväxt i Stockholm, 1987–2011*. Acta universitatis Upsaliensis. Studier i utbildnings- och kultursociologi, 7. Uppsala: Uppsala universitet.

- Forsberg, Håkan, Palme, Mikael & Börjesson, Mikael (2019):
Education as Field and Market: The Case of Upper Secondary
School in Stockholm, 2006–2008, s. 245–266. I: Blasius, Jörg et
al. red.: *Empirical Investigations of Social Space*. Springer Nature.
- Forsberg, Håkan (2018): Gymnasieval och segregation. *Skolan,
marknaden och framtiden*, Lund: Studentlitteratur, s. 203–226.
- le Grand, Carl, Szulkin, Ryszard & Tåhlin, Michael (2004):
Överutbildning eller kompetensbrist? Matchning på den svenska
arbetsmarknaden 1974–2000. I: Magnus Bygren, Michael Gähler
& Magnus Nermo, red.: *Familj och arbete – vardagsliv i
förändring*. Stockholm: SNS-förlag.
- Kjellberg, Anders (2017): *Fackliga organisationer och medlemmar i
dagens Sverige* (andra utvidgade och reviderade upplagan, e-
boksutgåva). Lund: Arkiv förlag.
- Kjellberg, Anders (2020): *Den svenska modellen i en oviss tid? Fack,
arbetsgivare och kollektivavtal på en föränderlig arbetsmarknad.
Statistik och analyser: facklig medlemsutveckling,
organisationsgrad och kollektivavtalstäckning 2000–2029*.
Stockholm: Arena Idé.
- Korpi, Walter (1978): *Arbetarklassen i välfärdskapitalismen*.
Stockholm: Prisma.
- Leschke, Jennie & Vandaele, Kurt (2015): Exploring Leaving Union
Membership by Degree of Labour Market Attachment: Exploring
the Case of Germany. *Economic and Industrial Democracy*, vol.
39, 1, s. 64–86.
- Leion, Anders (1987): *Själsfrändskap och medlemskap. Facket på 80-
talet*. Stockholm: Sifo.
- Lewin, Leif (1977): *Hur styrs facket? Om demokratin inom
fackföreningsrörelsen*. Uppsala: Statsvetenskapliga institutionen.
- Lidegran, Ida (2009): *Utbildningskapital. Om hur det alstras,
fördelas och förmedlas*. Acta universitatis Upsaliensis. Studier i
utbildnings- och kultursociologi, 3. Uppsala: Uppsala universitet.
- Lundborg, Per (2000): Vilka förlorade jobbet under 1990-talet? I
Johan Fritzell, red: *Välfärdens förutsättningar: Arbetsmarknad,
demografi och segregation, SOU 2000:37*. Stockholm: Fritzes.
- Melldahl, Andreas (2015): *Utbildningens värde. Fördelning,
avkastning och social reproduktion*. Acta universitatis
upsaliensis. Studier i utbildnings- och kultursociologi, 6.
Uppsala: Uppsala universitet.
- Micheletti, Michele (2003): *Political Virtue and Shopping.
Individuals, Consumerism, and Collective Action*. New York:
Palgrave.

- Micheletti, Michele & Stolle, Dietlind (2004): Politiska konsumenter: Marknaden som arena för politiska val. Sören Holmberg & Lennart Weibull, red.: *Ju mer vi är tillsammans*, s. 103–116. Göteborg: SOM Institutet, 34.
- Nycander, Svante (2002): *Makten över arbetsmarknaden. Ett perspektiv på Sveriges 1900-tal*. Stockholm: SNS förlag.
- Olson, Marcus (1965): *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Palm, Johanna (2019): *Arbetsvillkor och arbetsförhållanden inom gig-ekonomin*. Stockholm: Forte.
- Palme, Mikael (2008): *Det kulturella kapitalet. Studier av symboliska tillgångar i det svenska skolsystemet 1998–2008*. Acta universitatis Upsaliensis. Studier i utbildnings- och kultursociologi, 1. Uppsala: Uppsala universitet.
- Pedersini, Roberto (2010): *Trade Union Strategies to Recruit New Groups of Workers*. Dublin: Eurofound.
- Peterson, Olof, red. (1998): *Demokrati och medborgarskap. Demokratirådets rapport 1998*. Stockholm: SNS förlag.
- Putnam, Robert D. (1993): *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Putnam, Robert D. (2001): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Skolverket (2019): *Uppföljning av gymnasieskolan 2019*, rapport 480. Stockholm: Skolverket.
- SOU 2017: 24. *Ett arbetsliv i förändring – hur påverkas ansvaret för arbetsmiljön?*
- SOU 2019:40. *Jämlikhet i möjligheter och utfall i den svenska skolan*.
- Svenning, Olle (2018): *Åren med Erlander*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Tåhlin, Michael (2007): Överutbildningen i Sverige – utveckling och konsekvenser. I Jonas Olofsson, red.: *Utbildningsvägen – Vart leder den? Om ungdomar, yrkesutbildning och försörjning*. Stockholm: SNS förlag.
- Tåhlin, Michael (2019): *Polariseringsmyten. Försvinner verkligen de medelkvalificerade jobben?* Stockholm: Arena Idé.
- Toubøl, Jonas & Strøby Jensen, Carsten (2014): Why do people join trade unions? The impact of workplace union density on union recruitment. *Transfer* 20 (1), s. 135–154.
- Vandaele, Kurt (2019): *Bleak Prospects: Mapping Trade Union Membership in Europe since 2000*. Brussels: European Trade Union Institute.

- Vandaele, Kurt (2018): How can trade unions in Europe connect with young workers? I Jacqueline O'Reilly, Janine Leschke, Renate Ortlieb, Martin Seeleib-Kaiser & Paola Villa, red.: *Youth Labor in Transition: Inequalities, Mobility, and Policies in Europe*, s. 660–688. Oxford University Press.
- Wennerhag, Magnus (2008): *Global rörelse: Den globala rättviserörelsen och modernitetens omvandlingar*. Stockholm: Atlas.
- Wingborg, Mats (2019): *Fler otrygga jobb och färre fackligt anslutna. Statistik och analys 2005–2018*. Rapport Arena Idé. Stockholm: Arena Idé.
- Visser, Jelle (2002): Why fewer workers join unions in Europe: a social custom explanations of membership trends. *British Journal of Industrial relations*. 40(3), a 403–430.
- Åberg, Rune (2003): Unemployment Persistency, Over-education and Employment Chances of the Less Educated. *European Sociological Review*, vol. 19, s. 199–216.
- Åberg, Rune (2016): Polariseringens fördelningseffekter. *Ekonomisk debatt*, 44(5), s. 23–39.

Digitala källor:

SCB Yrkesprogrammen efter gymnasiereformen, enheten för statistik om utbildning och arbete: <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/utbildning-och-forskning/befolkningens-utbildning/analyser-och-statistik-om-befolkningens-utbildning/pong/statistiknyhet/gymnasial-yrkesutbildning-2015/>

